

SUVREMENI SOCIO-GEOGRAFSKI PROBLEMI MALIH HRVATSKIH OTOKA – PRIMJER OTOKA ŽIRJA

JOSIP FARIČIĆ

DAMIR MAGAŠ

Odjel za geografiju, Sveučilište u Zadru

Department of Geography, University of Zadar

UDK: 911.3(497.5)(210.7 Žirje)

314.8(497.5)(210.7 Žirje)

Izvorni znanstveni članak

Original scientific paper

Primljeno: 2004-05-09

Received:

Višedesetljetni procesi deagrarizacije i depopulacije na hrvatskim – ponajviše na malim i od kopna udaljenim – otocima bitno su narušili demografsku i gospodarsku bazu otoka. Malobrojno i uglavnom staro otočno stanovništvo velikim je dijelom napustilo tradicionalne oblike privređivanja, a s time i različite oblike specifičnog načina života, osobito tisućljećima oblikovane sredozemne otočne kulture. Te su se socio-geografske mijene, uz ostalo, odrazile i u transformaciji otočnoga krajolika.

Otok Žirje u šibenskoj otočnoj skupini dobar je primjer aktualnih socio-geografskih mijena i svekolike transformacije hrvatskoga otočnoga prostora. Negativni socio-ekonomski procesi na Žirju su posebno naglašeni jer je njegov južni dio gotovo pola stoljeća bio potpuno izoliran u odnosu na ostatak otoka poradi izgradnje vojnih instalacija i stacioniranja postrojbi bivše jugoslavenske vojske. Suvremene pojave inicijalnoga, ali naglašeno stihijskoga i nekontroliranog razvitka turizma prijete uništavanjem otočnoga krajolika, na što lokalno stanovništvo reagira zahtijevajući od mjerodavnih državnih i županijskih institucija veću pozornost te proglašenje Stupice, jugozapadnoga dijela otoka, zaštićenim krajolikom.

Ključne riječi: Žirje, hrvatski otoci, depopulacija, deagrarizacija, mijene krajolika

The processes of deagrization and depopulation have been present on Croatian islands (particularly on smaller and remoter ones) for several decades and they have disrupted demographic and economic basis of the islands. Scarce and generally old population on the island has mostly abandoned traditional economic activities, as well as different forms of specific way of life, particularly Mediterranean insular culture that was being formed for thousands of years. These socio-geographic changes had also repercussions on transformation of insular landscape.

Žirje Island in Šibenik archipelago is a good example of contemporary socio-geographic changes and transformation of the Croatian insular area in general. Negative socio-economic processes on Žirje Island are particularly stressed because its southern part was completely isolated for the purpose of building military infrastructure and stationing the troops of the ex-Yugoslav army. Contemporary initial, but extremely uncontrolled development of tourism has become a serious threat to insular landscape, so the local population has demanded that state and county administration should take immediate steps for protecting the southwestern part of the island (Stupica) and proclaim it protected landscape.

Key words: Žirje Island, Croatian islands, depopulation, deagrization, landscape changes

Uvod

Višedesetljetni procesi deagrarijacije i depopulacije na hrvatskim – ponajviše na malim i od kopna udaljenim – otocima bitno su narušili demografsku i gospodarsku bazu otoka (MIKAČIĆ, 1987., LAJIĆ, 1992., 1995., LAJIĆ ET AL., 2001., MAGAŠ, 1996., MAGAŠ, FARIČIĆ, 2002., MONTANA, 1987., NEJAŠMIĆ, 1998.). Malobrojno i uglavnom staro otočno stanovništvo (NEJAŠMIĆ, 1991., LAJIĆ, 1992., FRIGANOVIĆ, 2001.), velikim je dijelom napustilo tradicionalne oblike privređivanja, a s time i različite oblike specifičnog načina života, posebno tisućljećima oblikovane sredozemne otočne kulture (MAGAŠ, FARIČIĆ, 2000., 2002.). Te su se socio-geografske mijene, uz ostalo, odrazile i u promjenama otočnoga krajolika. Izmijenjena je otočna arhitektura s nepovratnim narušavanjem staroga graditeljskog nasljeđa, zapuštene su obradive površine, zarasli su otočni putovi i suhozidi, urušeni su mali valobrani uz obalu i sl. Na nekadašnjim obradivim i pašnjačkim površinama obnavlja se sredozemni biljni pokrov. Otočni krajolik poprima izgled kakav je ovaj prostor vjerojatno imao prije intenzivnije valorizacije u osvjetljenosti.

Za razliku od najvećeg dijela obalnog prostora europskog Sredozemlja koji obilježava velik pritisak stanovništva i gospodarstva (ALLEN, 2001.), hrvatski otočni prostor sve više poprima obilježja demografske pustoši i gospodarski depresivnoga područja. On je već duže vrijeme periferija u odnosu na glavninu prostornih socio-ekonomskih aktivnosti u državi. Periferni položaj ističe se u odnosu na državno središte gospodarske moći i političkog odlučivanja, ali i u odnosu na primorska regionalna središta, koja su velikim dijelom iscrpila socio-ekonomsku bazu otoka koji im gravitiraju (ROGIĆ, 1994.).

Na malim hrvatskim otocima – poradi ograničenja prirodno-geografske osnove (STRAŽIČIĆ, 1987.) te djelovanja jakih centripetalnih silnica iz gradskih središta na susjednom kopnu i na većim otocima – nikada se nije razvilo značajnije gradsko naselje. To je uglavnom ruralni prostor u kojemu su poljoprivreda i ribarstvo činili ne samo način gospodarenja prostorom već i način života (ŽUPANOVIĆ, 1963., SOLDI, 1973., BASIOLI, 1976., 1989., MONTANA, 1987., DEFILIPPIS, 2001.). Sve do sredine 20. st. na otocima je funkcionirao specifičan ruralni metabolizam (prema CIFRIĆ, 2001.), koji je evoluirao stoljećima s tek iznimnim situacijama izrazitijih društveno-gospodarskih mijena, primjerice, u vrijeme osmanlijskog pritiska na obalu i zaobalje (16.-17. st.) kada otoke naseljavaju stanovnici s kopna koji donose svoje navike, običaje i načine gospodarskoga vrjednovanja prostora (MARČIĆ, 1930., STOŠIĆ, 1941., FRIGANOVIĆ, 1955a, 1955b, FILIPI, 1959., 1960.).

Svaki hrvatski otok, već i zbog same geografske izoliranosti od ostalih otoka i od kopna, čini zaseban sustav s brojnim specifičnostima. Međutim, takav sustav ne funkcionira u potpunosti samostalno, već je više ili manje upućen na interakciju sa susjednim otočnim sustavima te s nodalno-funkcionalnim središtem koje se najčešće nalazi na kopnu (ŠIMUNOVIĆ, 1994.). U tom pogledu otočni sustav zapravo čini podsustav većega sustava u kojem je u dosadašnjem historijsko-geografskom razvitku bio uglavnom u podređenoj ulozi prostora iz kojega je nodalno-funkcionalno središte crpilo demografske, gospodarske i druge prostorne resurse. Epilog takvog položaja otoka najčešće je potpuna iscrpljenost svih društveno-ekonomskih kapaciteta.

Ruralni otočni krajolik bio je nadasve prepoznatljiv prema obrađenim maslinicima i vinogradima, pomno uređenim okućnicama, održanim putovima koji su

svaki djelić otoka činili dostupnim. O tome svjedoče brojni povijesni izvori, a svoja zapažanja iznose i pojedini europski putopisci, posebice A. Fortis (1774.) te L. F. Cassas i J. Lavallo 1802. (KRMPOTIĆ, 1997.). O vrlo ranom vrjednovanju otoka Žirja, koji je bio među prvim hrvatskim državnim posjedima na Jadranu, svjedoči i isprava hrvatskoga kralja Krešimira IV. iz 1060. godine koja govori o postojanju važnoga benediktinskog samostana sv. Marije na otoku Žirju (*Zuris, Iuris*), koji je tamo očito imao posjede i ribolovna prava, i koji se u cijelosti daruje biogradskom benediktinskom samostanu sv. Ivana apostola i evanđeliste, koji su očito i osnovali monasi sa Žirja (RAČKI, Doc., 51.; GRGIĆ, 1971.; KOS, 1971.). Agrarno nepogodniji predjeli stjenovitoga i sterilnog karbonatnog pokrova uglavnom su činili pašnjake, pa je postupno taj dio otočnoga krškog prostora zahvatila svojevrсна dezertifikacija. Već i sama usporedba fotografija s početka 20. st. i onih s početka 21. st., kao i odgovarajućih topografskih karata, jasno ukazuje na značajne izmjene krajolika istočnojadranskoga otočnog prostora, koje se ponajviše manifestiraju u reforestaciji pašnjačkih i kamenjarskih površina, ali i onih koje su se obrađivale.

Otok Žirje u šibenskoj otočnoj skupini (Sl. 1.) dobar je primjer aktualnih socio-geografskih mijena i svekolike transformacije hrvatskoga otočnoga prostora. Žirje je od kopna najudaljeniji te drugi po veličini (iza Murtera) otok šibenske otočne skupine s površinom 15,07 km² (DUPLANČIĆ LEDER ET AL., 2004.).¹ Negativni socio-ekonomski procesi na Žirju su posebno naglašeni, a tome je više razloga. Južni i jugozapadni dio Žirja gotovo pola stoljeća bio je potpuno izoliran u odnosu na ostatak otoka poradi izgradnje vojnih instalacija i stacioniranja postrojbi bivše jugoslavenske vojske na Straži, Zvizduljama i dr., gdje je još između dva svjetska rata bila izvidnička postaja Mornaričke izvidničke komande sa sjedištem i centralom u Šibeniku; IKICA, 1962.). Vojno-geografska funkcija otoka tijekom 20. st. nastavak je tisućljetnih pokušaja nadzora značajnoga geoprometnog i geostrateškog položaja na križanju jadranskih pomorskih pravaca (FRIGANOVIĆ, 1953., 1955a, 1955b, GUNJAČA, 1986.). K tome, Žirje je od kopna najudaljeniji u odnosu na druge šibenske naseljene otoke, što u uvjetima relativno slabe prometne povezanosti pridonosi izolaciji, i to ne samo prostorno-vremenskoj već i psihološkoj, osobito kod mlađega stanovništva, koje čini demografsku osnovu svakoga svrhovitog planiranja revitalizacije otoka (LAJIĆ ET AL., 2001.). U uvjetima izoliranosti nije moguće razvijati društvenu zajednicu niti njezino gospodarstvo (STIPERSKI ET AL., 2001.).

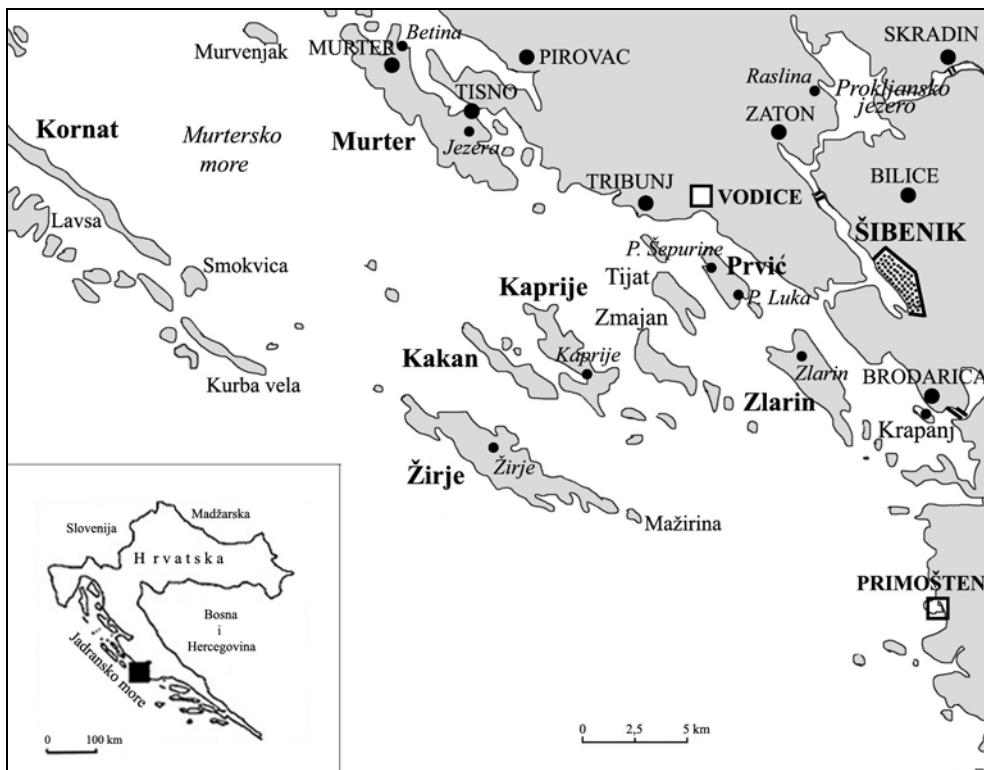
Suvremene pojave inicijalnoga, ali naglašeno stihijskog i nekontroliranog razvitka turizma prijete uništavanjem otočnoga krajolika, na što lokalno stanovništvo reagira zahtijevajući od mjerodavnih državnih i županijskih institucija veću pozornost te proglašenje Stupice, jugozapadnoga dijela otoka, zaštićenim krajolikom. Najugroženiji dio otoka su najprivlačniji i najpovoljniji dijelovi uskog obalnog pojasa, posebice u uvalama, čija preopterećenost neplanskom izgradnjom kuća za odmor, odlaganjem različitog otpada turista nautičara i sl. uvelike nadilazi tzv. kapacitet nosivosti, odnosno prirodno-geografske mogućnosti.

Ovaj rad o otoku Žirju rezultat je terenskih istraživanja, analize postojeće literature te obrade statističkih, demografskih i gospodarskih podataka. Koriste se

---

¹ Do sada se u literaturi navodio podatak o 15,43 km² površine otoka Žirja, odnosno 15,78 km² površine Žirja s pripadajućim otočićima i grebenima (FRIGANOVIĆ, 1953., ŠIMEK-ŠKODA, 1989., BOGNAR, SALETTO-JANKOVIĆ, 1994.).

uvriježene metode znanstvene analize različitih prostornih podataka koji se međusobno koreliraju kako bi se dobila što jasnija suvremena socio-geografska slika otoka. Znanstvena istraživanja otoka obavljena su u sklopu redovitih aktivnosti na projektu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa pod naslovom *Geografske osnove razvoja malih hrvatskih otoka* glavnog istraživača D. Magaša.

Sl. 1. Geografski položaj otoka Žirja

Fig. 1 Geographical position of Žirje Island

Cilj je rada ukazati na suvremene socio-ekonomske procese i mijene otočnoga krajolika. Dobiveni rezultati, uz ostalo, trebali bi bar dijelom pridonijeti pronalaženju optimalnih smjernica prostornoga uređenja Žirja, kojima bi se pokušali zaustaviti izrazito negativni demografski i gospodarski trendovi u ovom dijelu hrvatskoga otočnog prostora.

Pregled dosadašnjih istraživanja otoka Žirja

O otoku Žirju do sada se u hrvatskoj geografskoj literaturi dosta pisalo, zahvaljujući ponajprije radovima M. A. Friganovića, koji je samostalno (1953., 1955a, 1955b) i u koautorstvu sa S. Štercom (1981.) obradio osnovne fizičko-geografske značajke, historijsko-geografski razvoj te značajke stanovništva otoka do 1980. Pregledne

podatke o otoku iznosi i I. Rubić (1955.) u svojoj sintezi o svim hrvatskim otocima. Spoznaje o evoluciji reljefa te osnovnim geomorfološkim značajkama otoka produbili su A. Bognar i M. Saletto-Janković (1994.).

Geografska istraživanja otoka uvelike se oslanjaju na objavljene rezultate znanstvenih istraživanja povijesnog razvitka Žirja. Pregledne povijesno-geografske podatke o otoku dao je M. Marčić (1930.). O povijesnom razvitku otoka pisao je K. Stošić (1941.) u djelu o selima šibenskog kotara. O arheološkim ostacima Obrinjske gradine i Gustirne (Gušterne, Gustijerna), velikih utvrda na jugozapadnom dijelu otoka, iz kojih se kontroliralo žirjansko (žirajsko) čvorište jadranskih plovidbenih pravaca, pisali su Č. M. Iveković (1927.) i Z. Gunjača (1978., 1985., 1986., 1987.). O agrarnim odnosima na Žirju tijekom prošlosti, koji su bitno utjecali na oblikovanje ruralnoga krajolika, iscrpno je pisao J. A. Soldo (1973.). Koristan pregled povijesnog razvitka otoka na temelju reinterpretacije rezultata znanstvenih istraživanja K. Stošića, Č. M. Ivekovića, Z. Gunjače, M. A. Friganovića i J. A. Solde dala je J. Marković (2000.).

S etnografskog aspekta zanimljiva je studija J. Kale (1994.) o žirajskim bunjama, suhozidnim kućicama koje su služile kao spremište alata, staje za sitnu stoku, a neke i kao privremena zakloništa otočana koje su nepovoljne meteorološke prilike zatekle u vrijeme poljoprivrednih radova. Posebno se ističu dva sklopa bunja na predjelu Samograd koji podsjećaju na slične suhozidne građevine u talijanskoj pokrajini Apuliji i francuskoj oblasti Vacluse (J. KALE, 1994.). Terenska istraživanja autora ovoga rada na najvećem dijelu hrvatskih otoka potvrđuju specifičnosti ruralnoga krajolika Žirja (i susjednog Kakna), u kojem se gradnja *usuho* ističe brojem i graditeljskom vrijednošću kakva na istočnoj obali Jadrana postoji još samo u Istri (istarski kažuni; LAGO ET AL., 1996.).

D. Sirovica (1994.) osvrnuo se na probleme stagnacije poljoprivrede u žirjanskom polju, koje je tijekom povijesti bilo središnje mjesto gospodarskog života otoka. Sirovica upozorava da središnje otočno polje više ne može činiti temelj revitalizacije i gospodarskog razvitka Žirja.

O mogućnostima i potrebama izgradnje otočne infrastrukture, ponajprije otočnih prometnica, trajektnoga pristaništa u Mikavici te nautičke marine u Veloj Stupici, pisao je B. Kale (1994.). Kale predlaže i izgradnju manje zrakoplovne luke koja bi mogla prihvatiti helikoptere te manje zrakoplove za potrebe turizma i hitnih medicinskih intervencija. Potencijalno bi zračna luka mogla poslužiti i za prometno povezivanje otoka s kopnom u redovitom ili sezonskom putničkom prometu, što se može usporediti s primjerom otoka Unija, u kvarnerskoj otočnoj skupini, čiji je geoprometni položaj dijelom sličan geoprometnom položaju Žirja (najudaljenijeg otoka od kopna u odnosu na cijelu otočnu skupinu).

Najveći dio navedene građe i pojedini drugi radovi o povijesti, kulturnoj baštini otoka te o istaknutom značenju Žirja u obrani Šibenika i Hrvatske u vrijeme srbočetničke agresije objedinjen je u prvom broju *Žirajskoga libra*, koji je izdao Muzej grada Šibenika 1994.

Suvremeni demogeografski procesi na Žirju

Drugi svjetski rat ostavio je znatnih tragova razaranja i gubitke u stanovništvu (nekoliko spaljenih kuća, trovanje vode u vojnoj cisterni, torpediranje obale u luci Muna od strane Nijemaca itd.). U razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata otok Žirje obilježila

je izrazita depopulacija, a nakon rata stanovništvo nije moglo zadovoljiti potrebe života na otoku. Depopulacija je bila popraćena i lokalnim premještanjem stanovništva iz središta naselja koje koristi povoljan prisojni smještaj na padini sjeveroistočnog otočnog hrpta, okrenut polju, prema luci Muna. Dok je u drugoj polovici 19. st. tamo živjela samo jedna obitelj (1880. g. 6 osoba, 1890. 7 osoba), do kraja tog stoljeća broj žitelja popeo se na 25 (1900.), a 1910. tamo je već obitavalo 66 osoba. Iz podatka da je u Muni 1948. živjelo 112 stanovnika, tj. 14,8% ukupnog stanovništva Žirja (KORENČIĆ, 1976.), očito je da se stanovništvo, tada uglavnom zbog agrarne prenaseljenosti, usmjeravalo dijelom prema moru. Na drugim lokalitetima stanovništvo nije stalno živjelo, osim u pojedinim razdobljima jedna ili dvije obitelji u Mikavici (Sv. Nikola).

Tab 1. Kretanje broja stanovnika na šibenskim otocima od 1948. do 2001.

Tab. 1 Population dynamic on Šibenik islands in the period 1948-2001

Otoci i otočna naselja	Godina popisa							Indeks 2001./1948.
	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	
KAPRIJE	659	588	488	310	172	130	143	21,6
KRAPANJ ^{a)}	1329	1362	1206	1040	393	423	237	17,8
MURTER	6159	6017	5470	5616	4618	5092	5060	82,1
Betina	1200	1177	1024	988	767	813	774	64,5
Jezera	959	938	936	894	784	838	841	87,7
Murter	2213	2295	2055	2164	1846	2010	2068	93,4
Tisno ^{b)}	1787	1607	1455	1570	1221	1431	1377	77,0
PRVIĆ	1883	1848	1567	1027	635	544	453	24,0
Prvić Luka	641	672	612	404	238	229	191	29,8
Prvić Šepurine	1242	1176	955	623	397	315	262	21,1
ZLARIN	896	914	920	635	399	359	276	30,8
ŽIRJE	766	720	506	336	209	160	124	16,2
Žirje	758	704	485	326	209	160	124	16,3
Blitvenica ^{c)}	8	16	21	10	-	-	-	-

^{a)} Do 2001. u popisima se pod naseljem Krapanj bilježilo stanovništvo otoka Krapnja i naselja Brodarica na susjednom kopnu; za otok Krapanj u ovoj tablici nisu korišteni popisni podatci već podatci šibenskoga *Općinskog zavoda za društveno planiranje, razvoj i statistiku* koji su objavljeni kod POLJIČAK, 1995., 82.

^{b)} Dio naselja Tisno nalazi se na kopnu.

^{c)} Svjetionik Blitvenica je sagrađen 1872. na istoimenom otočiću (21 m) koji se nalazi oko 5,2 km (najkraća udaljenost) zapadno-jugozapadno od otoka Žirja. Važan je orijentir u plovidbi Jadranom, odnosno na ulazu u Samogradska vrata prema Šibeniku i Zadru. Od 1980-ih do 2003. na otočiću Blitvenica nije bilo stanovnika (svjetioničara i njihovih obitelji) jer je svjetionik automatiziran. Od 2003. svjetionik ponovno ima posadu (*Peljar HHI, II.*, 2003., *Nautica*, br. 11, 2004.).

Izvori: KORENČIĆ, 1974., POLJIČAK, 1995., NEJAŠMIĆ et al., 1999., *Popis stanovništva domaćinstava i stanova 1991.*, *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001.*

Popisom iz 1971. na otoku je zabilježeno 155 stanova, od toga je 128 bilo stalno nastanjeno, 1 privremeno nastanjen, 26 je služilo za odmor i rekreaciju (vikendice), 2 su bila nastanjena za vrijeme sezonskih poslova, a čak je 26 stanova bilo napušteno na duže

vrijeme. Jedan je stan služio u gospodarske svrhe, a jedan je bio nastanjen iz prijeke potrebe. Godine 2001. registrirano je dvostruko više stanova (312), ali samo su 74 stana bila stalno nastanjena, a 16 privremeno. Među ostalima bilo je ponajviše stanova za odmor i rekreaciju (210), koji su građeni uglavnom uz obalu. Povećanje broja stanova u obalnoj zoni svjedoči o litoralizacijskim procesima potaknutim ponajprije preobrazbom temeljne funkcije otoka, koji postaje poželjan prostor za odmor i rekreaciju. Dakle, okretanje od poljodjelskih aktivnosti prema maritimnima, odnosno napuštanje poljodjelskih površina diljem otoka, pa naposljetku i onih najpogodnijih u Polju, bilo je sve očitije, tako da je danas broj stanovnika u Muni i središtu mjesta gotovo izjednačen.

U usporedbi s ostalim otocima šibenskog arhipelaga Žirje ima najgori demografski trend koji izgledno vodi potpunom izumiranju otočnoga stanovništva (Tab. 1.). Sličan scenarij, ali s ponešto sporijim tijekom realizacije, glavno je demografsko obilježje najvećeg dijela naseljenih hrvatskih otoka, ponajprije malih i od kopna udaljenih otoka (NEJAŠMIĆ, 1991., 1997., SMOLJANOVIĆ ET AL., 1999.).

Opće značajke kretanja stanovništva

Sadašnji broj stanovnika Žirja tek je nešto više od 16% populacije otoka iz 1948. Gubitak otočnog stanovništva prvobitno je bio posljedica iseljavanja s otoka, koje je započelo još krajem 19. st., a od 1960-ih, uz iseljavanje, sve veći utjecaj ima negativni prirodni prirast, odnosno denatalitet (FRIGANOVIĆ, 1962.).

Depopulacija otoka bila je najintenzivnija u međupopisnom razdoblju od 1953. do 1961., kada je otok izgubio trećinu stanovnika, iako je za hrvatske otoke općenito egzodus stanovništva bio najizraženiji od 1961. do 1981. (LAJIĆ, 1995.). Dakako, smanjenje broja stanovnika nastavljeno je i nakon 1961., intenzivnije u središnjem dijelu naselja, a nešto sporije u Muni. Otočani su uglavnom iseljavali poradi potrage za poslom, odnosno boljim životnim standardom, te poradi školovanja. Iseljavalo se pretežno u pojedina središta hrvatskog priobalja, najviše u Šibenik, Zadar, Split, Rijeku, ali i u inozemstvo, osobito u prekomorske zemlje. S obzirom na rigorozne prilike poslije Drugoga svjetskog rata, razmjerno malo je bilo iseljavanja na privremeni rad u inozemstvo sve do osamdesetih godina. Na privremenom radu u inozemstvu su 1981. godine bile 4 osobe, a 1991. čak 30 uz još 37 članova obitelji (Popis 1991., Dok. 911). Gospodarstvo otoka u uvjetima agrarne prenapučenosti (SIROVICA, 1994.) nije omogućivalo kvalitetan život najvećem dijelu otočana. Poseban problem javio se krajem 19. st. poradi propasti gotovo monokulturnoga vinogradarstva, uzrokovane filokserom (žiložderom), u cijelom hrvatskom primorskom pojasu (DEFILIPPIS, 2001.). Ipak, većega iseljavanja sa Žirja, u usporedbi s drugim šibenskim otocima, do kraja Drugoga svjetskog rata nije bilo (FRIGANOVIĆ, 1955b). Stanovnici Žirja u tadašnjim su društveno-gospodarskim prilikama bili u nešto povoljnijoj situaciji poradi razvijenoga ribolova te poljodjelstva na žirajskom polju i brojnim maslinicima, voćnjacima ("žirajska zelena sliva") i vinogradima podignutim na terasiranim padinama. Međutim, to ne znači da su žirajske gospodarske prilike bile apsolutno povoljne. Već je krajem 19. st. postupno započelo iseljeničko strujanje koje se kasnije nastavilo i znatno ubrzalo. Emigrirali su ponajprije muškarci, a potom i cijele obitelji. Imigrantska odredišta prvih žirajskih iseljenika bila su u dalekim preoceanskim zemljama (SAD, Kanada, Čile, Argentina, Australija i dr.), a zatim u zapadnoeuropskim zemljama (FRIGANOVIĆ, 1962.) jer potencijalna domovinska useljenička odredišta nisu bila bitno povoljnija od domicilnoga

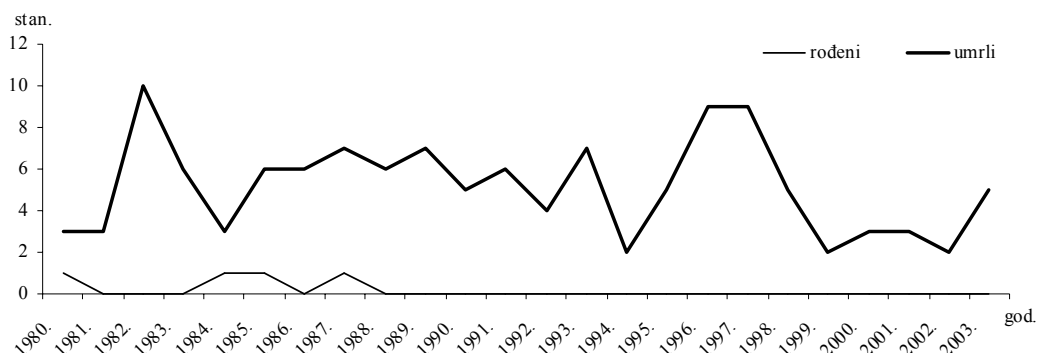
kraja. Nakon Drugoga svjetskog rata, u uvjetima protežirane industrijalizacije i razmahane urbanizacije, intenzivno iseljavanje s otoka bilo je usmjereno najvećim dijelom prema Šibeniku, Splitu, Zadru, Zagrebu, a u manjoj mjeri i prema brojnim drugim mjestima unutar Hrvatske i drugih republika bivše Jugoslavije.

Tab. 2. Migracijski saldo Žirja i susjednih otoka u razdoblju od 1961. do 2001.

Tab 2. Net migration of Žirje Island and neighboring islands in 1961-2001 period

Otoci i otočna naselja	Međupopisna razdoblja			
	1961.-1971.	1971.-1981.	1981.-1991.	1991.-2001.
ŽIRJE	-139	-80	+10	+16
KAPRIJE	-161	-86	+8	+66
ZLARIN	-208	-149	+31	-15
PRVIĆ	-415	-261	+21	+32
Prvić Luka	-159	-110	+30	+7
Prvić Šepurine	-256	-151	-9	+20

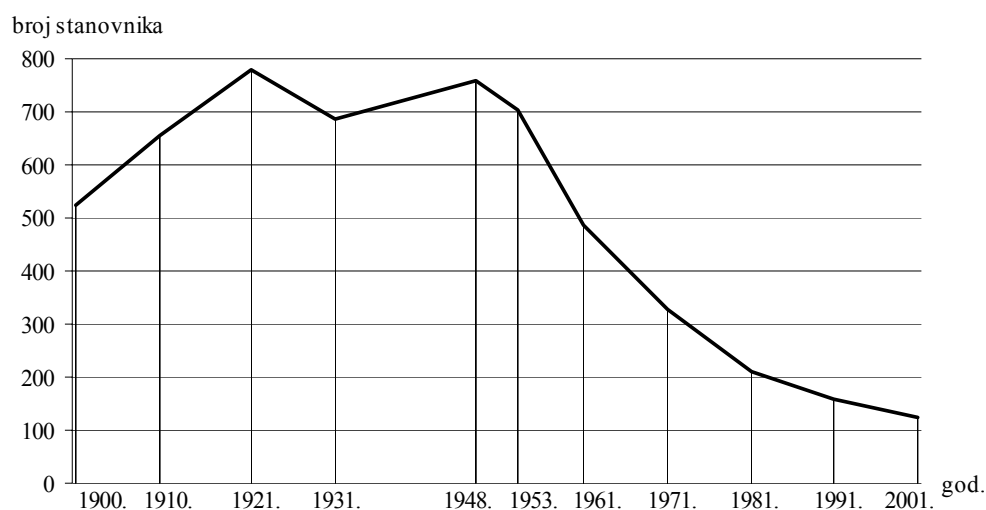
Egzodus otočnog stanovništva nepovratno je utjecao na erodiranje bioreproduktivne baze, što se vrlo brzo očitovalo u smanjenu nataliteta (posebno od sredine 1960-ih), a potom i denatalitetu (od 1975.). Na otoku se nije rodilo niti jedno dijete od 1988. Istodobno je mortalitet na otoku relativno uravnotežen (s ponešto većim vrijednostima 1996. i 1997.). Negativni migracijski saldo (Tab. 2.) i negativni prirodni prirast (Sl. 2.) jesu nezaustavljivi trendovi koji vode skorom izumiranju otočne populacije (tip E⁴ općeg kretanja stanovništva prema FRIGANOVIĆ, 1990.) i gašenju tisućljetnih ognjišta na Žirju (Sl. 3).

Sl. 2. Prirodno kretanje stanovništva otoka Žirja u razdoblju od 1980. do 2004.

Fig. 2 Natural changes of the population of Žirje Island in 1980-2004 period

Sl. 3. Kretanje broja stanovnika na otoku Žirju tijekom 20. stoljeća

Fig. 3 Population dynamic on the Žirje Island during the 20th century

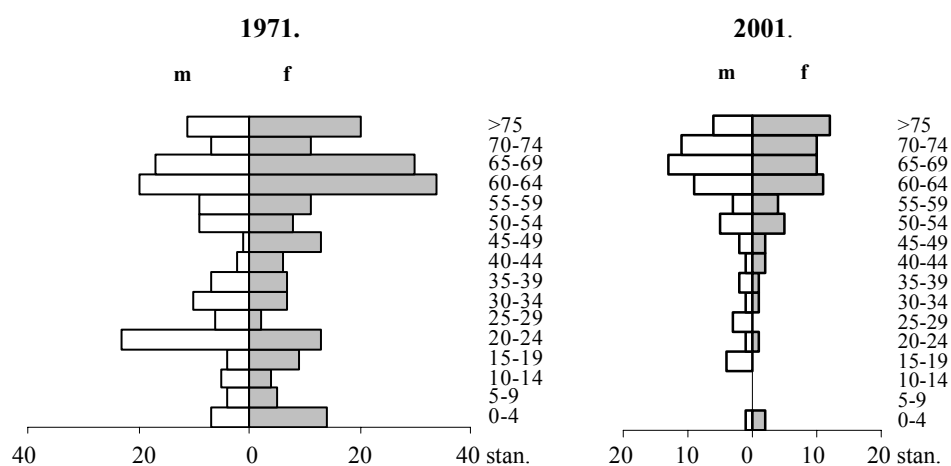
Fiktivno pozitivan migracijski saldo u međupopisnom razdoblju od 1981. do 1991. (Tab. 2.) posljedica je metodologije popisa iz 1991. jer se pod stanovništvom naselja registriralo i ono stanovništvo koje "privremeno" boravi u inozemstvu. Isti se problem pri utvrđivanju demografskih procesa u popisnom razdoblju 1981.-1991. javlja na svim hrvatskim otocima (LAJIĆ, NEJAŠMIĆ, 1994.), a ekstremni primjer je otok Olib, koji prema popisu iz 1991. u odnosu na popisne podatke iz 1981. bilježi povećanje broja stanovnika za tri puta (MAGAŠ, FARIČIĆ, 2002.). Nerealne su i pozitivne vrijednosti migracijskog salda u razdoblju od 1991. do 2001. jer su se tada zbog različitih poreznih olakšica (primjerice poreza na nekretnine) i zbog mogućnosti dobivanja dozvola za ribolov za osobne potrebe na otoku prijavljivali stanovnici podrijetlom sa Žirja koji na otoku borave samo vikendom i tijekom ljeta. Na otok je u tom razdoblju doselio tek neznatan broj umirovljenika. Kada bi se, uvjetno, od broja stanovnika Žirja utvrđenog popisom iz 1991. oduzeo broj umrlih do popisa iz 2001., onda bi se na otoku te godine zapravo zabilježilo svega 72 stanovnika. Prema navodima Ekološke udruge "Žir" na otoku je 2004. stvarno živjelo 78 stanovnika, što se dobrim dijelom podudara s gore navedenim tvrdnjama.

Vjerojatno će naseljenost otoka u budućim desetljećima biti samo povremena, odnosno sezonska kada će otok u nekoliko tjedana vrhunca turističke sezone naseljavati domaći i strani turisti. Trenutna demografska agonija Žirja svjedoči o izglednoj budućnosti svih malih, posebno od obale kopna udaljenih otoka, na što su do sada više puta upozoravali hrvatski demografi (FRIGANOVIĆ, 1962., NEJAŠMIĆ, 1991., LAJIĆ, 1997. i dr.), ali, kako se čini, izostala je odgovarajuća društvena reakcija. Promišljanja o uvođenju nekih mjera redistributivne populacijske politike, odnosno imigraciji izvanotočnog stanovništva, najčešće se zaustavljaju na spoznaji kako lokalno stanovništvo pruža otpor prema novopridošlima (FRIGANOVIĆ, 2001.). Sociokulturni sustav otoka općenito je izrazito senzibiliziran prema impulsima koji dolaze izvana

(DEFILIPPIS, 2001.), a to se u svakom slučaju ponajviše očituje prema *fureštima*, tj. osobama koje nisu podrijetlom s otoka.

Dobna i spolna struktura stanovništva – pokazatelji dalekosežne demografske erozije

Navedeni negativni demografski procesi utjecali su i na poremećaj dobno-spolne strukture otočnog stanovništva. Općenito, već dulji niz godina prevladava žensko stanovništvo (FRIGANOVIĆ, ŠTERC, 1981.) jer su u prvim iseljeničkim valovima s otoka odlazili najviše muškarci, ponajviše zbog tradicionalne podjele poslova u kojoj su oni uglavnom priskrblivali za svoje obitelji radeći teške fizičke poslove u različitim pomorskim djelatnostima, a potom i u industriji (FRIGANOVIĆ, 1962., LAJIC, 1992.). U starijim dobnim skupinama muškog je stanovništva manje i poradi dužega životnog vijeka žena (FRIGANOVIĆ, 2001.). God. 1971. na otoku je žensko stanovništvo činilo 57,7%, a muško stanovništvo 42,3% ukupne populacije. Koeficijent feminiteta bio je 137, što je znatno utjecalo na sputavanje prirodne reprodukcije. Zanimljivo je da je spolni sastav Žirjana 2001. bio potpuno izjednačen, iako postoje manje razlike u pojedinim dobnim skupinama (Sl. 4.). Apsolutne su brojke tako malene da veliki brojevi kojima se iskazuju udjeli, ne znače puno i na temelju njih ne mogu se graditi "veliki" zaključci (prema LAJIC, NEJAŠMIĆ, 1994.). Međutim, aktualna uravnotežena spolna struktura stanovništva Žirja ne znači da su ispunjeni povoljni uvjeti za biološku reprodukciju jer je dobna struktura stanovništva katastrofalna.

Sl. 4. Dobno-spolne piramide stanovništva otoka Žirja 1971. i 2001. g

Fig. 4 Age and sex pyramids of the population of Žirje Island in 1971 and 2001

Naime, dobna struktura otočnog stanovništva izrazito je nepovoljna. Na temelju usporedbe dobno-spolnih piramida (Sl. 4.), kojima je zorno prikazana biološka demografska struktura Žirjana 1971. i 2001., moguće je zaključiti kako demografsko stablo ostaje bez svojega "debla" i bez "korijenja", odnosno bez životne snage. Vitalnost stanovništva na Žirju više ne postoji. God. 1971. mladog stanovništva (0-19 godina) bilo

je svega 12,5%, zrelog (20-59 godina) 39,9% , a starog (60 i više godina) 52,4%. Već je te godine stanovništvo Žirja imalo značajke duboke starosti, bilo je *nagrišpano*, kako to slikovito kaže Friganović (2001.). Ono je, prema tome, regresivno. Dobna struktura Žirjana 2001. ekstremno je loša: mladog stanovništva bilo je samo 0,6%, zrelog stanovništva 27,4%, a starog stanovništva čak 70%. Već ti podatci, bez posebnoga računanja indeksa mladosti i indeksa starosti, ukazuju na svu težinu demografske situacije.

Važni problemi koji se javljaju zbog nepovoljne dobne strukture otočnog stanovništva, jesu zdravstvena i socijalna skrb o otočnom stanovništvu. Staro stanovništvo u pravilu ima veće potrebe za različitim oblicima medicinske pomoći (ETEROVIĆ, 1994.). Liječnik opće prakse, međutim, na otok dolazi samo jednom tjedno, a za svaki specijalistički pregled treba otići na višesatno putovanje u Šibenik. Odlazak liječniku u grad obvezuje pacijenta na cjelodnevno, a često i višednevno putovanje te boravak izvan otoka.

Malobrojno stanovništvo otoka najvećim dijelom živi u samačkim kućanstvima. Već je god. 1981. broj stanovnika (209) bio tek nešto veći od broja kućanstava (150), što ukazuje na brojne sociološke probleme koji proizlaze iz samačkoga i k tome staračkoga života. Prema popisu iz 2001. na Žirju su bila 124 stanovnika i 74 kućanstva s prosječno 1,7 osoba po kućanstvu. Čak je 36 kućanstava bilo samačko.

Demografska situacija nije nimalo optimistična i trebala bi evocirati mjerodavne i odgovorne državne i lokalne institucije na promptnu i djelotvornu reakciju (bolje: intervenciju). Na temelju dobivenih rezultata potrebno je (još jednom) istaknuti fundamentalnu činjenicu koja priziva sve odgovorne: bez stanovništva nije moguć gospodarski razvitak (WETHEIMER-BALETIĆ, 1999.).

Postavlja se pitanje čemu služe "velike priče" koje su dijelom pretočene u zakonsku i podzakonsku regulativu (*Zakon o otocima*, Narodne novine, 34/1999., *Nacionalni program razvitka otoka*, 1997.) i dr. Otocima je čak i Ustavom (članak 52) zajamčena posebna zaštita Republike Hrvatske (*Ustav Republike Hrvatske*, pročišćeni tekst, Narodne novine 41/2001.), što je posebno definirano 1. člankom *Zakona o otocima*: "Otoci kao hrvatsko prirodno bogatstvo, te nekretnine na otocima osobitoga nacionalnoga, povijesnoga, gospodarskog i ekološkog značenja, od interesa su za Republiku Hrvatsku i imaju njezinu osobitu zaštitu." (Narodne novine, 34/1999.). Na prvi pogled uočljivo je kako se u uvodnom članku zakona nigdje ne spominju sami otočani. To je nadasve znakovito.

Uvidom u suvremene demografske strukture i procese na otoku Žirju, koji ovdje služi kao primjer, moguće je zaključiti kako će se ustavom zajamčena zaštita odnositi samo na otočni prostor u fizičkom smislu jer otočana uskoro ne će biti.

Gospodarska struktura

Gospodarska struktura otočnog stanovništva dobrim dijelom zrcali stanje otočnoga gospodarstva. Glavne gospodarske djelatnosti na otoku stoljećima su bili poljodjelstvo, stočarstvo, ribolov i pomorstvo, a tek dopunsko značenje imali su obrt i druge djelatnosti. Tijekom druge polovice 20. st. dolazi do erozije otočnoga gospodarskog mikrosustava. Drastično je smanjen udio aktivnog stanovništva u ukupnoj otočnoj populaciji.

Tab. 3. Struktura aktivnog stanovništva Žirja prema područjima djelatnosti 1971. i 1991.
 Tab. 3 Structure of active population of Žirje Island in relation to activity domain in 1971 and 1991

Gospodarske djelatnosti*	1971.		Gospodarske djelatnosti	1991.	
	broj	udio u %		broj	udio u %
poljoprivreda i ribarstvo	49	57,6	poljoprivreda i šumarstvo	1	14,3
šumarstvo	0	0,0	industrija i rudarstvo	1	14,3
industrija i rudarstvo	1	1,2	obrt	0	0,0
obrt	1	1,2	trgovina	1	14,3
trgovina i ugostiteljstvo	4	4,7	ugostiteljstvo i turizam	1	14,3
promet	23	27,0	promet i veze	3	42,8
kultura i socijalne djelatnosti	5	5,9	obrazovanje, kultura, znanost	0	0,0
društvene djelatnosti	1	1,2	zdravstvo i socijalna skrb	0	0,0
ostalo i izvan djelatnosti	1	1,2	uprava, udruge, fondovi	0	0,0
Ukupno	85	100,0	Ukupno	7	100,0

* Podjela aktivnog stanovništva prema djelatnostima nije bila ista pri popisu iz 1971. i popisu iz 1991. God. 1971. nisu zasebno registrirani djelatni u turizmu. Svi djelatni izvan poljoprivrede i ribarstva bili su i zaposleni. Ovdje nisu obuhvaćena 32 zaposlena izvan mjesta, od čega 4 u inozemstvu, 1971., odnosno 33 zaposlena izvan mjesta, od čega 30 u inozemstvu 1991. Na žalost, nisu obuhvaćeni najnoviji popisni podatci (za 2001.) jer nisu službeno obrađeni i objavljeni.

Izvor: *Popis stanovništva i stanova*, Stanovništvo – Delatnosti, knjiga X, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1974.; HRŽENJAK, J. (1983.): *Društvena struktura naselja u SR Hrvatskoj*, Zagreb; *Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 1991.*, Dokumentacija 885, 911, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 1994.

U drugoj polovici 20. st. znatno je smanjen udio zaposlenih u primarnim djelatnostima, a raste relativan udio zaposlenih u tercijarnim djelatnostima (Sl. 5.), ponajviše u pomorskom prometu. Dok je 1971. u poljoprivredi i ribarstvu radilo nešto manje od 60% aktivnog stanovništva, taj je udio 1991. smanjen na svega 14,3%. Pritom je relativno velik udio djelatnika u poljoprivredi 1991. zapravo statistički iskaz neznatne realnosti (Tab. 3.). Socio-ekonomska mobilnost stanovništva Žirja pritom ne ukazuje na kvalitativne promjene u otočnom gospodarstvu jer su kvantitativne vrijednosti zanemarive.

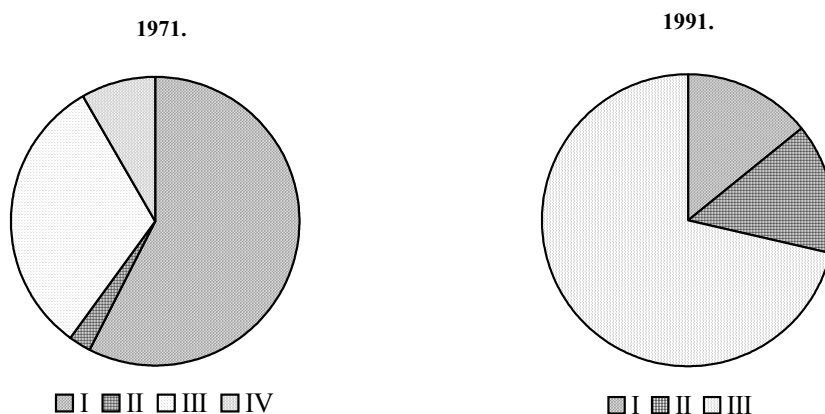
Tab. 4. Poljoprivredno stanovništvo nekih šibenskih otočnih naselja 1991. i 2001.
 Tab. 4 Agriculture population of some Šibenik islands' settlements in 1991 and 2001

Otočno naselje	Aktivno stanovništvo		Poljoprivredno stanovništvo					
			Ukupno		Aktivno		Uzdržavano	
	1971.	2001.	1971.	2001.	1971.	2001.	1971.	2001.
Kaprije	68	26	24	0	13	0	11	0
Prvić Luka	106	62	26	0	19	0	7	0
Prvić Šepurine	177	69	118	23	69	9	49	14
Zlarin	134	65	23	2	13	2	10	0
Žirje	99	23	75	0	49	0	26	0

Izvor: *Popis stanovništva i stanova 1971.*, Stanovništvo, Poljoprivredno stanovništvo, Rezultati po naseljima i opštinama, Knjiga XI, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1973., *Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 1991.*, Dokumentacija 886, Državni zavod za statistiku, *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001.*, Državni zavod za statistiku.

Od sredine 20. st. nastupila je deagrarizacija pa je znatno smanjen udio aktivnog stanovništva koje radi u poljoprivredi. Na Žirju je prema popisu iz 1971. 23% stanovništva bilo poljoprivredno, a 2001. nije registriran niti jedan poljoprivredni stanovnik (Tab. 4.). Slično je i na Žirju susjednim otocima s iznimkom naselja Šepurine na Prviću u kojem je poljoprivredno stanovništvo nešto brojnije. Plodne površine, posebice Polje i maslinike na terasiranom zemljištu, više i nema tko intenzivno obrađivati. Ta se činjenica dobro ogleda i u preobrazbi otočnog krajolika, ponajviše u dijelovima otoka udaljenim od naselja. Socijalni ugar prevladava, a u krajoliku se očituje kroz širenje travnih zajednica, gariga i makije s različitim vrstama sredozemnoga, južnoeuropskog i drugih flornih elemenata (PANDŽA, 2003.).

Nekadašnje poljoprivredno stanovništvo otoka je iselilo ili više nije aktivno poradi starosti. Starije stanovništvo i vikendaši (stanovnici podrijetlom s otoka koji žive u Šibeniku ili drugim naseljima na obali) obrađuju samo dio Polja te maslinike najbliže naselju. Međutim, nitko se više ne bavi uzgojem stoke.

Sl. 5. Udjeli aktivnog stanovništva Žirja (u %) prema sektorima djelatnosti 1971. i 1991.
Fig. 5 Employed persons of Žirje Island (in %) according to activity sectors in 1971 and 1991

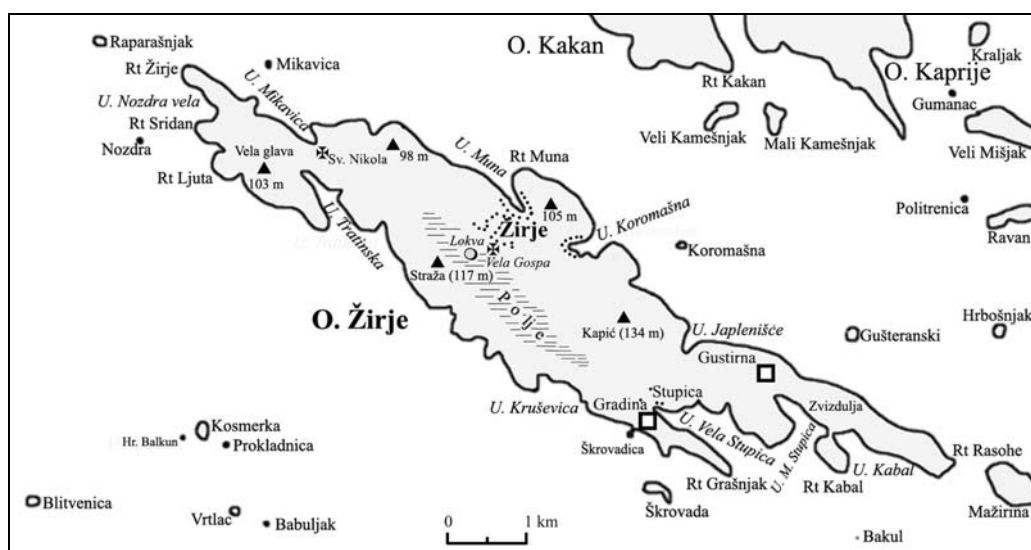
Znakovito je da nema registriranih ni aktivnih (profesionalnih) ribarskih djelatnika. Ta je činjenica doista porazna jer je Žirje tijekom prošlosti (sve do 1950-ih) bilo jedno od najvažnijih ribarskih središta na istočnoj obali Jadrana (PETER, 1834., ŽUPANOVIĆ, 1963., BASIOLI, 1976., 1989.).

U prometu je angažiran razmjerno velik udio otočana. To su uglavnom muškarci zaposleni u različitim brodarskim tvrtkama. Oni su jedini baštinici drevne pomorske tradicije Žirja i donosioci relativno visokih prihoda rijetkim otočnim obiteljskim gospodarstvima. Na otoku više nema kulturnih ili drugih društvenih djelatnosti koje bi angažirale djelatnike kvartarnoga sektora. Škola ne djeluje već desetljećima.

Osnovna obilježja suvremenoga otočnog gospodarstva

Tradicionalno je gospodarstvo Žirja kao i većine hrvatskih otoka bilo dvojno, sastojalo se od poljoprivrednih i nepoljoprivrednih djelatnosti. Ta je mješovitost otočne

ekonomije pridonijela relativnoj izdržljivosti i prilagodljivosti bez kojih bi situacija vjerojatno bila još gora (DEFILIPPIS, 2001.). Međutim, sadašnji su uvjeti razvitka gospodarstva na otoku izrazito nepovoljni. Gospodarstvom se na otoku gotovo više i nema tko baviti. Osim toga, posebno je naglašen problem slabe prometne povezanosti otoka s kopnom i s drugi otocima šibenske otočne skupine (osim Kaprija, jer se taj otok nalazi na brodskoj pruzi Šibenik – Kaprije – Žirje). Doduše, brodska pruga koju održava broderska tvrtka *Jadrolinija*, svakodnevna je, ali otok je sa Šibenikom povezan samo jednom, a tijekom ljeta u nekim danima maksimalno dva puta dnevno (brodske pruge uvedene su krajem 19. st., između dva rata bile su dvije pruge tjedno Šibenik – Žirje (KOS, 1962.), a poslije Drugoga svjetskog rata uvedena je dnevna pruga). Brodovi koji održavaju tu prugu, stari su i razmjerno spori. Na taj način otok je u bitno nepovoljnijoj poziciji od otoka bližih kopnu te kopnenih naselja koji imaju višekratne dnevne veze s gradom te mogućnost privatnoga prometnoga povezivanja u bilo kojem trenutku.

Sl. 6. Glavni toponimi otoka Žirja
Fig. 6 Main toponyms of Žirje Island

Unutarotočne veze s obzirom na postojanje oko 9 km cesta (1960. bilo je 2 km cesta, 4 km seoskih putova, 3 km u planu rekonstrukcije; KOS, 1962.) koje su izgrađivane za potrebe vojske, danas bi mogle bolje poslužiti za povezivanje poljoprivrednih i nautičkih resursa otoka. Na otoku se stalno zadržava pedesetak vozila u dosta lošem stanju, a ljeti se njihov broj znatno poveća.

Suvremena otočna poljoprivreda

Poljoprivreda Žirja bila je razvijenija u odnosu na poljoprivredu susjednih otoka (Kaprija i Zlarina) poradi postojanja znatnijih obradivih površina, osobito Polja površine oko 100 ha (SIROVICA, 1994.). Na plodnim i razmjerno dubokim horizontima crvenice u

Polju (BOGNAR, SALETTO-JANKOVIĆ, 1994., SIROVICA, 1994.) uzgajala se vinova loza, žitarice, različito povrće (grahorice, lukovice, lisnato povrće i dr.) i voće (SOLDO, 1973.), posebice smokve, šljive, maraske, rogači (karube), kruške i dr.

Intenzivnu agrarnu proizvodnju u Polju, posebice u njegovu većem SZ dijelu, ali u njegovu izdvojenom manjem II dijelu, omogućavala je i voda, koja se zadržava tijekom cijele godine u velikoj Lokvi koja se nalazi posred Polja nedaleko od naselja (Sl. 7.). Ta se voda koristila za navodnjavanje te za napajanje stoke. Lokva je danas najvećim dijelom zatrpana i obrasla hidrofilnom vegetacijom (trska i dr.) pa je pokrenuta inicijativa za njezino čišćenje i uređenje. Korištenje Polja smanjeno je na najmanju moguću mjeru i aktivno se njeguje tek manji broj maslinika i nekoliko vinograda. Druge vode na otoku su rijetkost (postoji voda u Jami na Gradini, na 35 m dubine /JALŽIĆ, 1994./, na pojavu vode ukazuje i toponim Šepurina, a na stare spremnike za vodu naziv uzvisine Gušterne).

Sl. 7. Lokva u Polju obrasla hidrofilnom vegetacijom

Fig. 7 Pool in Polje overgrown by hydrophilic vegetation

Povećanjem broja stanovnika, posebice u 19. st., agrarna gustoća bitno je povećana, a time i potrebe za novim obrađenim površinama. Krčene su i teškim radom agrarnoj proizvodnji prilagođene mnoge povoljne padine i položaji na otoku. Brojni

vinogradi i maslinici bili su podignuti na terasiranim padinama otoka (Sv. Nikola, Požernjak, Glavica, Plat, Vrh, Mikuljica, Muna, Jurkovicica, Kapić, Stupica i dr.; Sl. 8.).

Sl. 8. Antropogeni oblici reljefa – posljedica iskorištavanja prirodnih resursa otočnoga krša
Fig. 8 Anthropogenic relief forms – result of land use of insular karst

Sl. 9. Bunja – primjer otočne gradnje *usuho* (predio Samograd)
Fig. 9 Bunja – example of dry stone building (Samograd area)

Nakon propasti vinogradarstva krajem 19. st. na mjestu vinograda zasađeni su novi maslinici, što je dodatno utjecalo na povećanje proizvodnje maslinovog ulja. Uz vinogradarstvo i maslinarstvo, posebno se isticao uzgoj posebne sorte zelene šljive, koju otočani nazivaju *žirajska zelena sliva*. U prvoj polovici 20. st. *žirajska sliva* davala je znatne tržišne viškove, a krajem 2004. na otoku je bilo svega 6 stabala (prema navodima Ekološke udruge "Žir").

a**b**

Sl.10. Preobrazba ruralnoga krajolika na primjeru žirajskog polja:

a – fotografija snimljena 1961. (fotografirala Ivanica Kale), b – fotografija snimljena 2004. (fotografirao Jadran Kale)

Fig. 10 Transformation of rural landscape on the example of Žirajsko Polje:

a – photograph taken in 1961 (photo by Ivanica Kale), b – photograph taken in 2004 (photo by Jadran Kale)

Cijeli je otok bio promrežen stazama i putovima koji su svaki dio otoka činili dostupnim. Na pojedinim česticama udaljenijim od naselja (Mikavica, Stupica, oko Polja, Mikuljica, i dr.) podizane su male suhozidne građevine (bunje, kućice; Sl. 9.) u kojima su otočani čuvali alat, sklanjali se u vrijeme nepovoljnih meteoroloških prilika i odmarali se tijekom poljodjelskih radova. Neke su bunje služile i kao stanovi za stoku. Na predjelu Samograd bio je izgrađen cijeli kompleks bunja koji je u vrijeme intenzivnijih poljodjelskih radova služio kao privremeno boravište otočana (J. KALE, 1994.).

a

b

Sl. 11. Izmijenjeni vidici sa seoske gusterne

a – fotografija snimljena 1970. (fotografirala Ivanica Kale), b – fotografija snimljena 2004. (fotografirao Jadran Kale)

Sl. 11 Altered views from local water-tank plateau

a – photograph taken in 1970 (photo by Ivanica Kale), b photograph taken in 2004 (photo by Jadran Kale)

Današnja ekstenzivna poljoprivredna proizvodnja jedva zadovoljava potrebe lokalnog stanovništva. Glavni su uzroci stagnacije poljoprivrede velika usitnjenost obradivih čestica, nedostatak dovoljne količine vode te duboka starost stanovništva koje ni uz najbolju volju ne može obrađivati zemlju. U Polju su 1991. registrirane 543 čestice zemlje prosječne površine 0,19 ha (SIROVICA, 1994.). Velik dio vlasnika tih čestica već desetljećima ne živi na otoku (među njima dobar dio živi u inozemstvu) pa su ti dijelovi polja zapušteni i obrasli makijom, što znatno otežava pristup stalno i povremeno obrađivanim česticama (Sl. 10., 11.).

Revitalizacija otočne poljoprivrede mogla bi se temeljiti, uz ostalo, na okrupnjavanju posjeda i reguliranju imovinsko-pravnih odnosa, koji se mogu provesti samo na temelju odluke mjerodavnih državnih institucija. Na otoku bi se mogle provoditi mjere ekološke poljoprivrede jer je udaljen od glavnih izvora onečišćenja zraka, a u tom slučaju potrebno je samo ograničiti moguću nekontroliranu upotrebu pesticida i umjetnih gnojiva. Neki pojedinci, osobito vikendaši, primjenjuju kemijsko uništavanje korova i nametnika te pretjerano obogaćivanje (a zapravo zagađivanje) tla umjetnim mineralnim gnojivima jer im to olakšava uzgoj biljaka koji je vremenski ograničen na vikende s povoljnom meteorološkom situacijom.

Deagrarizacija je uzrokovala zapuštanje dijela putova, premda na Žirju postoji prometna mreža putova koji bi se mogli dobro koristiti i u poljoprivredne namjene, kao i suhozidnih građevina koje se urušavaju, čime se, uz ostalo, nepovratno gubi višestoljetna graditeljska baština otoka. K tome, gusta makija otežava ili u potpunosti onemogućuje prohodnost u pojedinim dijelovima, što čini potencijalnu opasnost u slučaju izbijanja požara, posebno na dijelovima otoka koji se nalaze podalje od naselja ili uvala u kojima se grade vikendice i u kojima su izgrađena pristaništa za ribarske i turističke brodice. Inače u prošlosti, a i u suvremeno doba, otok je više puta opožaren (noviji veliki požar južno od Draževice), a odatle i pojedini nazivi (Požernjak, Pališća).

Tab. 5. Kategorije korištenja zemljišta u katastarskoj općini Žirje 1930., 1950. i 2004.

Tab. 5 Land use categories in the cadastral commune Žirje in 1930, 1950 and 2004

Kategorija korištenja	1930.		1950.		2004.	
	površina (ha)	udio (%)	površina (ha)	udio (%)	površina (ha)	udio (%)
oranice	7	0,3	27,8694	1,0	25,9381	0,9
vrtovi	145	5,1	4,2339	0,2	1,1242	0,0
voćnjaci*	-	-	248,4662	8,8	180,9677	6,4
vinogradi	336	11,9	96,7970	3,4	46,0782	1,7
pašnjaci	2238	79,2	2315,4528	82,3	2425,8783	86,2
šume	54	1,9	63,7065	2,3	63,6523	2,2
ukupno plodno zemljište	2780	98,4	2756,5258	98,0	2743,6388	97,4
ukupno neplodno zemljište	45	1,6	55,3468	2,0	74,4822	2,6
UKUPNO	2825	100,0	2811,8726	100,0	2818,1210	100,0

* voćnjaci u području katastarske općine Žirje uglavnom su maslinici

Izvor: MARČIĆ, 1930., Državna geodetska uprava – Područni ured za katastar Šibenik, 2004.

Jednim dijelom suvremena transformacija otočne poljoprivrede može se rekonstruirati na temelju katastarskih podataka o kategorijama korištenja zemljišta (Tab. 5.). Rezultate analize katastarskih podataka treba uzimati s određenom zadržkom.

Ponajprije, katastarsku općinu Žirje čine otoci Žirje, Kaprije, Kakan i pripadajući otočići, pa se u katastru vode zbirni podatci za sve otoke (s iznimkom 50-ih i 60-ih godina, kada su se u katastru vodile zasebne evidencije prema pojedinim dijelovima katastarske općine). Problematična je i aktualnost katastarskih podataka.

Iako se ne bilježe zasebno podatci za svaki otok unutar katastarske općine Žirje, moguće je donijeti opći zaključak kako se povećavaju pašnjačke površine, odnosno prostori obrasli garigom i makijom, a smanjene su površine maslinika, vrtova i vinograda. Navedeno se može potkrijepiti i usporedbom fotografija iz 1960-ih, 1970-ih godina sa suvremenim fotografijama pojedinih dijelova otoka (Sl. 10., 11., 13.).

Prema procjeni 1960. godine samo Žirje s pripadajućim otočićima imalo je 944 ha poljoprivredne površine (KOS, 1962.), a u razdoblju iza Drugoga svjetskog rata djelovala je poljoprivredna zadruga (HRŽENJAK, 1983.). Površine pod šumama u posljednjih pola stoljeća prema ovim podatcima nisu se bitnije mijenjale. Međutim, na temelju korelacije ovih statističkih pokazatelja s rezultatima terenskih istraživanja, potrebno je ukazati na činjenicu kako je prostor pod šumom realno veći. Pravno se kategorija iskorištavanja zemljišta nije promijenila, ali najveći dio maslinika i vinograda obrastao je garigom i makijom s pretežito autohtonim vrstama zajednice *Quercion ilicis* te zajednice *Oleo-Ceratonion* (PANDŽA, 2003.). U velikoj se mjeri šire i pojedine alohtone vrste, posebno alepski bor (*Pinus halepensis*). Crnika (*Quercus ilex*) je raširena na gotovo cijelom otoku, a ponajviše u predjelu Stupica. Prema pučkoj predaji otok je i dobio ime po žirovima sa stabala hrasta crnike (STOŠIĆ, 1941.), iako se onomastičari s time ne slažu (SKOK, 1950.). Na Žirju je utvrđen izrazito velik broj biljnih vrsta i podvrsta (451, na susjednim otočićima još 18; PANDŽA, 2003.) što ovaj otok čini vrlo zanimljivim za botaničare i potencijalno privlačnim turističkim odredištem.

Povećanje površine neplodnoga zemljišta, koje čine zgrade te ceste, dvorišta i ostala zemljišta uglavnom je posljedica nekontrolirane i nekoordinirane izgradnje vikendica i malih pristaništa i valobrana uz uvale Muna, Mikavica, Koromašna, Tratinska i Vela Stupica. Dok je popisom iz 1971. na otoku zabilježeno 26 stanova za odmor i rekreaciju (vikendice), godine 2001. registrirano ih je 210, znatno više nego stanova za stalno stanovanje (74) i privremeno nastanjenih stanova (16). Ponajviše stanova građeno je uz obalu. Povećanje broja stanova u obalnoj zoni svjedoči o litoralizacijskim procesima potaknutim ponajprije preobrazbom temeljne funkcije otoka, koji postaje poželjan prostor za odmor i rekreaciju (Sl. 13.).

Sječom i krčenjem autohtonoga biljnog pokrova, posebice u razdoblju od 18. do 20. st., pašnjačke su površine krških kamenjara postale prostorno dominantna kategorija namjene korištenja na otoku. Kao i na ostalim malim sjevernodalmatinskim otocima, u starini je prevladavao uzgoj blaga sitnog zuba, posebice ovaca (pramenka) i koza, premda je sve do početka 20. stoljeća na otoku bilo i goveda sitne dinarske pasmine koja su služila i za obradu polja. Također na otoku je oduvijek bilo i magaraca (*tovara*), koji su služili za prevoženje do obradivih površina i udaljenih uvala i lokaliteta, prijevoz tereta i sl. Broj glava blaga ubrzano opada u 20. stoljeću, osobito poslije Drugoga svjetskog rata, tako da je 1981. godine zabilježeno tek 39 ovaca i 156 komada peradi, a 1991. 26 ovaca i 67 komada peradi (*Popis stanovništva...*, 1981., *Popis stanovništva*, 1991.). Danas je na otoku tek 20-ak koza, 3 ovce, 2 magarca i nekoliko desetaka komada peradi.

Značenje ribarstva na otoku

Zahvaljujući bogatim lovištima oko otoka, na kojima su lovili i mnogi drugi ribari zadarskog i šibenskog arhipelaga (BASIOLI, 1973.), pojedini autori smatraju da je tijekom prošlosti najvažnija gospodarska djelatnost Žirjana bilo ribarstvo (STOŠIĆ, 1941., ŽUPANOVIĆ, 1963., BASIOLI, 1968., 1976., 1989.). O tome govore i toponimi otoka i oko njega (u. Tratinska, Tatinja, Stupica), a početci lova male plave ribe spominju se od 1512. godine (BASIOLI, 1989.). Coronelli je na karti *Contado di Zara naveo: Isola Zuri o Asuri, celebre per la pesca de Sardelle, e de Coralli* (CORONELLI, 1688.). Neki Žirjani su još polovinom 18. st. dobili od države licencu za vađenje koralja duž cijele obale Dalmacije i Boke (BASIOLI, 1968.). Još je i A. Fortis (1774.) zabilježio kako se u vodama Žirja vadi dosta crvenih koralja, skupocjene sirovine za nakit. Koraljarstvo, koje je poznato još početkom 15. st. (BASIOLI, 1968., 1989.) kada su koralje prodavali Sicilijancima i Dubrovčanima, i često bili predmetom sporova (ČOLAK, 1962.), na otoku više nema nikakvo značenje. Već u 19. stoljeću potpuno su koraljarstvo preuzeli Zlarinjani i Krapnjani. Također, Žirje je bilo jedno od vodećih naselja u ulovu srdela na Jadranu (PETER, 1834.) i važno mjesto za soljenje sitne plave ribe koja se plasirala na susjedno kopno, a velikim dijelom i na mletačko tržište. U uvali Muna bilo je skladište soljene ribe te središte za trgovinu ribom cijeloga šibenskog akvatorija (ŽUPANOVIĆ, 1963.). Poseban procvat doživjelo je ribarstvo na otoku krajem 19. i početkom 20. st zalaganjem Giuseppea Contija iz Ponce s Korzike (FRIGANOVIĆ, ŠTERC, 1981.). Krajem 19. stoljeća Žirje je imalo 15 ribarica (FIJO, 1954.), a očito je od starina funkcioniralo istezalište za male brodove u lučici Muni. I danas su u Muni dva mala istezališta, jedno u dnu uvale i jedno uz glavni gat. Na žalost, danas na Žirju nema registriranih profesionalnih ribara, iako se ribolovom kao dopunskom djelatnošću bave umirovljeni otočani, dio vikendaša i ribolovaca koji povremeno dolaze u žirjanske vode iz Šibenika i drugih mjesta. Međutim, česti posjetitelji u žirjanskim vodama su profesionalni ribari iz drugih mjesta na Jadranu, posebice iz zadarske i šibenske regije (Kali, Tribunj i dr.). Godine 1911. Žirje je imalo 228 mreža stajaćica za lov srdela, što je bilo oko 40% svih takvih mreža na šibenskom području, te još 21 mreža potegača i 360 mreža stajaćica za lov stalnih vrsta (BASIOLI, 1989.)! Ribolov za osobne potrebe čini važan dodatan izvor hrane i prihoda otočanima čije mirovine ne mogu namiriti niti osnovne mjesečne životne troškove.

Ostatci iskorištavanja vapnenačke podloge

Na otoku je nekad bilo razvijeno i kamenarstvo, o čemu se do sada u literaturi nije obraćala posebna pozornost. Uz obalnu crtu nalaze se brojni ostatci malih kamenoloma (rt Žirje, Lojača, Juro, Japnenišće, Šepurina i dr.) te više desetaka vapnenica (oko 40 na položajima Jurkovića, Šepurine, pod Kapić, Japnenišće, pod Gušterne, Prisluga, Juro, Smrikovac, Kabal, Stupica Vela i Mala, Debeli rt, pod Stražu, Baluni, Mikavica i dr.; Sl. 12.). Posebice su česte na JI dijelu otoka, a u tako velikom broju nema ih u cijeloj sjevernodalmatinskoj otočnoj skupini. Nakupljeno kršje uz vapnenice svjedoči o proizvodnji vapna, važnoga građevinskog materijala. Za potrebe loženja ulomaka vapnenca bilo je potrebno sjeći dosta drvene građe, što je uz stočarstvo dodatno pridonosilo ogoljivanju otočnog krajolika. Upravo JI dio otoka je najogoljeliji, premda nekad očito pod gustom šumom hrasta crnike. U današnjim uvjetima te djelatnosti ne bi trebalo značajnije razvijati, ponajprije jer one velikim dijelom pridonose devastaciji

krajoblika. Međutim, buduća (po mogućnosti strogo ograničena i stručno odgovarajuće nadzirana) izgradnja ili obnova postojećih objekata za stanovanje i odmor trebala bi biti u duhu graditeljske baštine otoka što, uz ostalo, znači da bi trebalo koristiti autohtoni građevinski materijal (vapnenac). U tom slučaju manji kamenarski zahvati na ciljanim pozicijama ne bi bitno narušavali geokološke vrijednosti otoka.

Sl. 12. Ostatci vapnenice i maloga kamenoloma na JI obali otoka
Fig. 12 Remnants of limekilns and a small quarry on SE coast

Turizam – potencijalni put prema revitalizaciji otoka

U općenito depresivnoj gospodarskoj situaciji jedino početci razvoja turizma nagovještavaju potencijalnu iskrnu gospodarskoga razvitka otoka. Općenito je turizam postao vodeća gospodarska djelatnost najvećeg dijela hrvatskih otoka još od kraja 70-ih godina 20. st. (MIKAČIĆ, 1994., MONTANA, 1994., MAGAŠ ET AL., 2000., DEFILIPPIS, 2001.). Međutim, na Žirju (Straža, Zvizdulja, Grašnjak, Jajni vrsi, Vela glava i dr.), kao i na Visu i Lastovu, nazočnost vojnih postrojbi i objekata bivše jugoslavenske vojske sputavala je razvitak turizma. Žirje i Kaprije bili su obuhvaćeni zonom zabrane podvodnih aktivnosti, a veliki akvatorij zapadno i jugozapadno od Žirja bio je zona za vježbe pomorskih snaga. Prisutnost stranih turista nije bila dobrodošla, a ni za domaće, osim u privatnom smještaju nije bilo prihvatnih kapaciteta. Postojanje jakih topničkih bitnica na Žirju sretno je iskorišteno tijekom Domovinskog rata. Bitnice vojarni na Žirju preuzete su sredinom rujna 1991. i odmah stavljene u službu obrane grada Šibenika. U svega nekoliko dana topnička paljba sa Žirja na neprijateljske brodove u šibenskom akvatoriju i tenkove na prilazima Šibenskom mostu omela je srbočetničke agresore u opasnom naumu da zauzmu Šibenik (MIŠKIĆ, 1994., ALIĆ, 1994.). U hrvatskoj povijesti bitnica *Hrvatska* sa Žirja bit će upamćena poradi velikih zasluga u obrani Šibenika, a s time i cijele Hrvatske. Na žalost, lokacije vojnih instalacija i zgrada danas su uglavnom

devastirane, zapuštene, a uz njih i na cestama prema njima, kao i na više mjesta na otoku ima odloženih starih vozila i drugoga krupnog otpada.

a

b

Sl. 13. Apartmanizacija obalne crte Žirja u uvali Muna (predio Gornja Banda)
a – fotografija snimljena 1966. (fotografirala Ivanica Kale), b – fotografija snimljena 2004.
(fotografirao Jadran Kale)

*Sl. 13 Intensive building of apartments by the sea in Muna cove(Gornja Banda area)
a – photograph taken in 1966 (photo by Ivanica Kale), b – photograph taken in 2004 (photo by
Jadran Kale)*

Do 1996. na Žirju, prema službenim podacima Državnoga zavoda za statistiku, nije bio evidentiran niti jedan turist, jer i nije bilo turističke evidencije. Turistički promet nije se značajnije povećavao u posljednjih desetak godina iako se može primijetiti kako se posjetitelji na Žirju u prosjeku zadržavaju dulje nego na susjednim otocima (Tab. 6.).

Tab. 6. Kretanje broja turista i broja noćenja na Žirju i susjednim otocima od 1996. do 2003.

Tab. 6 Number of tourists and overnights on Žirje Island and neighbouring islands, 1996-2003

God.	Žirje			Kaprije			Zlarin		
	turisti	noćenja	noćenja po turistu	turisti	noćenja	noćenja po turistu	turisti	noćenja	noćenja po turistu
1996.	163	839	5,1	889	2778	3,1	571	4952	8,7
1997.	302	3010	9,9	1985	4225	2,1	371	3544	9,6
1998.	217	2487	11,5	2349	4458	1,9	2702	20820	7,7
1999.	52	497	9,6	246	1787	7,3	2313	15847	6,9
2000.	172	1422	8,3	759	8707	11,5	7418	45351	6,1
2001.	133	1411	10,6	446	5809	13,0	5102	39478	7,7
2002.	316	1695	5,4	415	3503	8,4	4283	32074	7,5
2003.	267	1910	7,2	483	2945	6,1	5374	35788	6,6

Izvor: Odsjek za statistiku Službe za gospodarstvo Ureda državne uprave u Šibensko-kninskoj županiji, 2004.

Potencijalna je turistička ponuda otoka, osim klasične trijade sunce – more – krški krajolik, relativno velika (Sl. 14.). Do sada su u široj javnosti uglavnom slabo promovirani kulturno-povijesni sadržaji, osobito ostatci liburnskih gradina (Kapić, Gradina) velikih kasnoantičkih utvrda Gradina (na mjestu stare liburnske utvrde) i Gustirna, sakralnih objekata (župna crkva Vele Gospe, kapela Gospe od Sedam Žalosti u Polju, crkva sv. Nikole u Mikavici, stara Gospina crkva na Rivi u Muni, kapela u Maloj Nozdri) te manjih suhozidnih građevina, posebno Stari stan na Samogradu između Mune i Koromašne, te ruševina zgrade u Polju, za koje se pretpostavlja da su ostaci samostana. Na otoku se nalaze i brojni speleološki objekti (primjerice Golubnica, Mala Jama, Podvodnje, Gravanjača, Mala buža u Tratinskoj, Mala Buža za Prisligom, Draževica i posebno Jama u Gradini), koji su potencijalna meta mlađim turistima iako bi se pristup tim prirodnim znamenitostima trebao strogo nadzirati i ograničiti. Među geomorfološkim zanimljivostima treba istaknuti dva tombola (Kabal i Škrovačica) na jugozapadnom dijelu otoka. Na promoviranju prirodne i kulturne baštine otoka u posljednje se vrijeme intenzivnije uključila Ekološka udruga "Žir", što čini dobar primjer za angažman lokalne zajednice i na drugim hrvatskim otocima.

Stanovništvo otoka zbog nepovoljne starosne strukture ne može inovacijski značajnije utjecati na obogaćivanje turističkih sadržaja koji bi mogli privući veći broj ekskluzivnijih gostiju, čemu bi trebalo težiti. Poradi sputavanja razvoja turizma do 1990-ih za masovni turizam, srećom, nema osnovnih niti previše dopunskih smještajnih kapaciteta. Nudi se tek smještaj u nekim apartmanima u Muni i Koromašni te manjem broju kuća u osami. Ugostiteljski sadržaji na otoku za sada su nedostatni (uglavnom se odlazi jesti "kod prijatelja") i do 2004. postojala je tek jedna mala konoba u Muni kod glavnog pristana koja ugošćuje namjernike proizvodima domaće kuhinje, premda nema

riješene sve "papire". Kao i na drugim hrvatskim otocima, domaća kuhinja s gastronomskim specifičnostima jadranskog priobalja može također biti privlačni čimbenik u razvoju turizma. Nedostatak potrebne turističke infrastrukture može se iskoristiti kao dobra prilika da se pokuša osmisliti razvitak turističke valorizacije prirodnih i kulturnih vrijednosti otoka za zahtjevniju klijentelu. Najveći broj turista na otoku se ne evidentira jer su vlasnici brojnih kuća za odmor (2001. zabilježeno je 210 takvih objekata) ili rodbina, prijatelji i "prijatelji" tih vlasnika.

Sl. 14. Prirodna i kulturna baština na jugozapadnoj obali Žirja
 a – uvala Vela Stupica sa sidrištem za nautičare i vizurom kasnoantičke utvrde Gradina, b – ostatci kasnoantičke utvrde Gradine, c – ulaz u Jamu unutar kompleksa Gradine, d – tombolo Škrovadica

Fig. 14. Natural and cultural heritage on SW coast of Žirje Island

a – Vela Stupica cove with anchorage for tourists and vista of Gradina Castrum from late Antiquity, b – remnants of Gradina Castrum from late Antiquity, c – entrance of Jama cave within Gradina complex, d – Škrovadica tombolo

Postoje planovi za izgradnju nautičke marine u uvali Vela Stupica te manje zračne luke u njezinoj blizini (B. KALE, 1994.), a istodobno i pokušaji da se isti prostor

proglasi zaštićenim krajolikom. Očito je kako su te dvije opcije u nesuglasju. Izgradnja marine, koliko god bile rigorozne mjere kojima bi se pokušalo maksimalno smanjiti utjecaj na okoliš, u okolnostima sadašnjeg stanja nautičkog turizma ne jamči zaštitu dragocjenog krajolika. Čini se kako je aktualni sudski proces iz 2004. godine, u kojem država (preko Ministarstva obrane) tuži 22 stanovnika Žirja radi uknjižbe na zemljište (od mora do mora između uvala Male Stupice i Kabla) uokolo napuštenih bitnica na položaju Zvizdulja, ukupno oko 47 ha obalnog pojasa, i to bez obrazloženja javnog interesa i ikakve naknade, na pragu realizacije gore navedene ideje o izgradnji velike turističke infrastrukture (<http://public.carnet.hr/zir/>, 2004.). Zanimljivo je da na tom terenu (zemljišnoj čestici) uopće nije bilo vojnih instalacija bivše jugovojske niti hrvatske vojske, a MORH, koji tvrdi da je sljednik bivše vojske, koja da je bila u posjedu od 1950. godine, isti postupak nije pokrenuo za susjedno zemljište na kojemu su doista bile vojarne i izdvojene bitnice od 1950. godine. Traženi je teren, što je znakovito, u suvlasništvu brojnih žirajskih obitelji još od otkupa 1876., kada su mještani kupoprodajnim ugovorom stekli nekadašnje posjede franjevačkog samostana sv. Lovre iz Šibenika (BAČIĆ, 1994.). Prema navodima mještana danas je u suvlasničkom odnosu preko deset puta više osoba od tužene 22! Mještani osim težnje za obranom stoljetne djedovine, pružaju otpor prema mjerodavnim državnim ustanovama jer se pribojavaju eventualnih pokušaja da se u određenom obliku realizira plan bivše jugoslavenske vojske koja je na otoku namjeravala izgraditi vojni hotel i bungalove.

U svakom slučaju, bilo bi bolje rekonstruirati ili minimalno dograditi postojeća pristaništa u uvalama Muna, Mikavica i Koromašna jer bi se prevelikom izgradnjom novih objekata na obali (u našim uvjetima to je redovito betonizacija obale) upravo oduzeo glavni adut turističke ponude – netaknuta priroda. Ekološka udruga "Žir" potaknula je 2004. godine potpisivanje peticije upućene županijskoj skupštini za proglašenje jugozapadnog dijela otoka u predjelu uvala Vele i Male Stupice zaštićenim krajolikom, koju je potpisalo više od 1000 osoba iz Žirja, Šibenika, Zadra, Zagreba i dr. dijelova Hrvatske. Zahtjev je u proceduri rješavanja u mjerodavnom ministarstvu. To je dobar pokazatelj visoko razvijene ekološke svijesti Žirjana te drugih zaljubljenika u Žirje i hrvatske otoke.

Potencijalno je najvažniji aspekt turističke valorizacije nautički turizam. U sve većoj ponudi hrvatske obale Jadrana u nautičkom turizmu, pojedine lokacije Žirja također nalaze svoje mjesto, premda ne nude zadovoljavajuću infrastrukturu i sadržaje (Muna, Stupica, Mikavica, Tratinska; *Peljar*, HHI, II, 2003.). Spontano zadržavanje i sidrenje najčešće su obilježje nautičke posjete Žirju. Međutim, postoji izgledna opasnost, potvrđena na mnogobrojnim mjestima duž cijele hrvatske obale (MAGAŠ ET AL., 2000.), da se trajno devastira okoliš. Naime, turistima koji do Žirja dolaze svojim brodicama, dostupan je svaki kutak obalne crte duge 41,75 km (DUPLANČIĆ LEDER ET AL., 2004.),² koji oni nerijetko iskoriste za odlaganje otpada, ali isto tako, sidrenjem mogu prenositi alohtone morske biljne vrste koje štetno djeluju na autohtone zajednice (posebno je istaknut problem s vrstama skupine *Caulerpa*).

---

² Slično kao i za površinu otoka, za duljinu obalne crte ranije se koristio podatak Hidrografskog instituta JRM-a o 39,2 km dugoj obalnoj crti Žirja (*Razvedenost obale i otoka Jugoslavije*, 1955.). Taj podatak preuzimali su brojni autori koji su pisali o ovom otoku (FRIGANOVIĆ, 1953., ŠIMEK-ŠKODA, 1989., BOGNAR, SALETTO-JANKOVIĆ, 1994.).

S druge strane, moguće ostvarenje plana za proglašavanje visokog stupnja zaštite prirodnoga i kulturnog krajolika Stupice ne bi smjelo označiti blokadu bilo kakvih aktivnosti koje bi mogle pridonijeti razvitku otoka. Čini se samorazumljivim, ali izgleda neizvedivim, da bi se turisti odgovornije ponašali u prostoru koji posjećuju kada bi im bila raspoloživa uređena mjesta za sidrenje, privez, odlaganje otpada i sl.

Turizam na otoku izgledni je generator ostalih djelatnosti, u kojima bi se moglo zapošljavati mlade stanovništvo. Poljoprivreda i ribarstvo mogli bi dobrim dijelom biti orijentirani prema zadovoljavanju potreba u ugostiteljstvu. Dakako, te djelatnosti ne bi smjele biti samo u funkciji turizma jer je svaki monokulturni razvitak izložen potencijalnim opasnostima poremećaja na turističkom tržištu (MIKAČIĆ, 1994.). Raznovrsnost turističke ponude postigla bi se uređenjem poučnih staza (uz postojeće biciklističke i pješačke staze u duljini od oko 30 km), organiziranjem izleta u susjedni N. P. "Kornati", organiziranjem sakupljanja ljekovitog bilja i berbe sezonskih plodova i sl.

Uravnoteženi razvitak gospodarstva koji bi se dobrim dijelom trebao oslanjati na sredozemnu poljoprivredu, ribarstvo, sitne obrte i posebice na turizam, s jasno izrađenim konceptom i postavljenim kriterijima, trebao bi pridonijeti poboljšanju socio-ekonomske situacije na otoku. U suprotnom dogodit će se konačna inverzija temeljne funkcije otoka, koji više ne će biti mjesto stanovanja i rada već isključivo prostor za spontani odmor, rekreaciju i ribolov. Treba imati na umu da ima znatno više onih koji su k tome bogatiji i sve bliži, kojima izrazito odgovara takav oblik transformacije.

Ustanove usluga i društvene nadgradnje u funkciji razvitka otoka

Žirje u nodalno-funkcionalnom smislu, kao izoliran i depopuliran otok, nije afirmirao funkcije koje bi prelazile značenjem potrebe samog otoka. Otok s istoimenim naseljem, koje spada u red tzv. mješovitih naselja, jer je s obzirom na napuštanje agrara izgubilo obilježja seoskog naselja, pripada gravitacijskom području regionalnog središta Šibenika kao i susjedni šibenski otoci. U administrativnom pogledu Žirje je između dva svjetska rata pripadalo općini Zlarin, kao i jedno vrijeme poslije Drugoga svjetskog rata, a od 1961. do 1993. godine dio je Općine Šibenik. Od 1993. godine pripada kao i Kaprije i Zlarin Gradu Šibeniku, u okvirima Šibenske (1993.-1997.), odnosno Šibensko-kninske županije (od 1997.).

Od mjesnih funkcija otok od 1993. godine ima mjesni ured (poslije Drugoga svjetskog rata Mjesni narodni odbor, zatim od šezdesetih godina 20. st. Mjesna zajednica), poštu, trgovinu, ambulantu koju posjećuje liječnik jedan put tjedno i u hitnim slučajevima te jedan ugostiteljski objekt (?). U naselju je djelovala i osnovna škola, osnovana koncem 19. st., za koju je bila izgrađena nova zgrada između dva svjetska rata na putu za pristanište u Muni u neposrednoj blizini mjesne vodospreme. Škola je zbog nedostatka djece zatvorena pred tridesetak godina i otada devastirana propada i nagrđuje sliku mjesta, pa bi svakako trebalo promisliti njezinu obnovu i namjenu. Na brdu Straža nalaze se vojna promatračnica, repetitor, radarske instalacije i dr. Brodskom vezom otok je povezan sa Šibenikom i s Kaprijem i Zlarinom. Povremeno ima i trajektnu vezu (ljeti jednom do dvaput tjedno, zimi u sezoni 2004./05. dva puta mjesečno, prve i treće srijede u mjesecu) s obzirom na to da na otoku ima i nekoliko automobila. Organizirano je i odvoženje otpada na gradsko odlagalište otpada.

Žirje je zasebna rimokatolička župa (ustanovljena 1460.), danas u Vodičkom dekanatu Šibenske biskupije. U južnom dijelu naselja je župna crkva Uznesenja Blažene

Djevice Marije (Vele Gospe) izgrađena 1891. na mjestu starije crkve (*Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*, 1974.), ponad Polja, uz koju je i mjesno groblje. Starija je kapela Gospe od Sedam Žalosti u SI dijelu Polja, a povremeno se koriste i crkvice sv. Nikole u Mikavici i stara Gospina crkva na Rivi u Muni. Mali broj mještana i u pogledu održavanja vjerskih objekata i organiziranja vjerskog života također se pokazuje kao velika teškoća.

Zaključak

Mali hrvatski otoci, posebice oni koji su udaljeni od obale kopna, čine prostor izrazite društveno-gospodarske preobrazbe, koja stubokom mijenja tradicionalni život na otoku te stoljećima oblikovani otočni krajolik. Otok Žirje ekstremni je primjer depopulacije hrvatskih otoka, koja duboko zasijeca u sve pore života. Suvremeni demografski trendovi vode prema potpunom izumiranju otočne populacije, bez koje ne će biti moguće provesti niti najpotrebnije mjere revitalizacije socio-ekonomske strukture. Na otoku se nije rodilo niti jedno dijete još od 1988., a prevladavajuće staro stanovništvo poradi bioloških zakona postupno odumire. Staro stanovništvo nije u mogućnosti, niti uz najbolju volju, reagirati na eventualne inovacijske impulse koji bi pridonijeli stvaranju pozitivnoga ozračja u kojem bi oživjelo otočno gospodarstvo. Očito je kako je jedina mjera populacijske politike doseljavanje izvanotočnog stanovništva, ali za to treba stvoriti temeljne preduvjete (ublažiti otpor općenito suzdržane lokalne zajednice prema novopridošlim stanovnicima, omogućiti otkup ili dugogodišnji zakup neobrađenog zemljišta i sl.).

Višedesetljetna prisutnost vojnih postrojbi bivše jugoslavenske vojske ubrzala je erodiranje žirajske otočne privrede. Velik dio otoka Žirajcima je bio nedostupan, a kočilo se i razvijanje turizma, gospodarske djelatnosti koja je u hrvatskim prilikama jedini generator pozitivnih socio-ekonomskih tijekova na otocima. Srećom, tijekom srbočetničke agresije na Hrvatsku postojeće vojne instalacije i topničke bitnice uspješno su iskorištene u obrani Šibenika i Hrvatske.

Najvažniji gospodarski procesi jesu deagrarizacija te napuštanje ribolova, tradicionalno dviju najvažnijih gospodarskih djelatnosti Žirajaca. Agrarna prenapućenost i nizak stupanj razvitka poljoprivrede nisu omogućivali stjecanje dostatnih prihoda. Poljoprivreda je stagnirala, a potom i propadala zbog velike usitnjenosti posjeda, posebno u žirajskom polju, najvrjednijoj obradivoj površini među svim šibenskim otocima, te poradi provođenja primitivnih agrotehnika. Na otočane je sve više, u skladu s podizanjem životnog standarda i općenitim širenjem urbanizacijskih utjecaja s kopna, a s time i povećanjem potreba stanovništva za temeljnom infrastrukturom, negativno utjecala relativna prometna izoliranost te nedostatak pitke vode. Radno sposobno stanovništvo iseljavalo je u prvim emigracijskim strujanjima u inozemstvo, a nakon Drugoga svjetskog rata sve više u Šibenik, Vodice, Split te druge gradove u Hrvatskoj i drugim federalnim članicama bivše Jugoslavije. Iseljavanje je bilo poticano i potrebama za školovanjem, a u novije vrijeme i različitim potrebama mladih otočana za uključivanje u moderne društvene tijekove, što im na Žirju, kao ni na najvećem broju hrvatskih otoka, nije moguće.

Socio-ekonomske mijene velikim dijelom odrazile su se na transformaciju ruralnoga otočnog krajolika. Na mjestima nekadašnjih pašnjaka i obradivih površina na

terasiranim padinama te na središnjem otočnom polju širi se sredozemna vegetacija u obliku travnih zajednica, gariga i makije, a sve više i šumaraka alohtonoga alepskog bora. Obrasle parcele onemogućuju pristup obradivim česticama te otežavaju ili u potpunosti onemogućuju prohodnost otočnih putova. Brojni su dijelovi otoka poradi toga nedostupni, a postoji i izgledna opasnost devastiranja krajolika u slučaju izbijanja požara.

Na Žirju je evidentna promjena osnovne funkcije otoka. Žirje gubi tradicionalnu funkciju prostora za stalno stanovanje i privređivanje u okvirima polikulture sredozemne proizvodnje (uzgoj maslina, vinove loze, ribarstvo, sitni obrti), a sve više postaje područje odmora i rekreacije s tek povremenom, odnosno sezonskom naseljenošću. Izgradnja je na otoku velika, od 1971. do 2001. broj je izgrađenih objekata udvostručen. Pritom je novija izgradnja isključivo vezana uz obalni prostor uvala Muna, Mikavica i Koromašna, a dijelom i nekih drugih otočnih uvala. Nekontrolirano i nekoordinirano se odvija betonizacija, tj. trajno devastiranje obalne crte, jednoga od najvažnijih prirodnih resursa otoka. Postojeći objekti u novije se vrijeme sve više iskorištavaju i za razvitak otočnoga turizma, izgledno jedine gospodarske djelatnosti koja bi mogla barem zaustaviti negativna demografska i gospodarska kretanja. Postoje i planovi za izgradnju veće turističke infrastrukture, posebno velike nautičke marine u uvali Vela Stupica, a na tom su pragu, čini se, i aktualni sukobi lokalne zajednice i države, u kojima država nastoji preuzeti vlasništvo nad atraktivnom obalnom zonom koja okružuje nekadašnju vojnu zonu na predjelu Zvizdulja. Prevelika ekspanzija turizma mogla bi imati negativne posljedice. Otočani su pokrenuli inicijativu za proglašenje Stupice, jugozapadnog dijela otoka, zaštićenim krajolikom kako bi se očuvao okoliš u potencijalno najugroženijem dijelu otočnog prostora.

Pozitivni su koraci koje poduzima Ekološka udruga "Žir", koja različitim akcijama nastoji učiniti prostor Žirja uređenim i atraktivnim za stanovnike te poželjnom destinacijom za turiste. Promovira se bogato kulturno-povijesno nasljeđe, posebno ostatci dviju kasnoantičkih utvrda (Gradina i Gustirna /Gušterne/), sakralnih objekata i suhozidnih objekata (bunja), uređuju se pješačke i biciklističke staze, planira se čišćenje velike lokve u polju i sl. Ta nastojanja mogla bi poslužiti kao primjer za lokalne zajednice na drugim malim otocima kako bi se na najbolji mogući način, uz sudionitvo otočana u planiranju i provođenju konkretnih mjera, život na otoku učinio što ugodnijim, a time i privlačnijim.

Zahvale

Autori rada zahvaljuju na ustupljenim statističkim podacima Odjelu za statističke informacije i dokumentaciju Državnog zavoda za statistiku, Odsjeku za statistiku Službe za gospodarstvo Ureda državne uprave u Šibensko-kninskoj županiji, Državnoj geodetskoj upravi – Područnom uredu za katastar Šibenik te gosp. Jadranu Kali iz Muzeja grada Šibenika na ustupljenim fotografijama otoka (Sl. 10., 11. i 13.).

LITERATURA

- ALIĆ, M. (1994.): *Sjećanje na sedmodnevno ratovanje*, Žirajski libar, br. 1, Šibenik, 312-324.
ALLEN, H. D. (2001.): *Mediterranean Ecogeography*, Prentice Hall, London.

- BAČIĆ, S. (1994.): *Kupoprodajni ugovor između samostana sv. Lovre u Šibeniku i mještana Žirja 1876.*, Žirajski libar, br. 1, Šibenik, 286-294.
- BASIOLI, J. (1968.): *Koraljari na našim obalama Jadrana*, Radovi Instituta JAZU u Zadru, 15, Zadar, 141-170.
- BASIOLI, J. (1973.): *Sporovi oko ribolova u kornatskom otočju*, Radovi Instituta JAZU u Zadru, 20, Zadar, 269-302.
- BASIOLI, J. (1976.): *Jadransko more, Ribarstvo*, Pomorska enciklopedija III, JLZ, Zagreb, 645.
- BASIOLI, J. (1989.): *Žirje*, Pomorska enciklopedija VIII, JLZ, Zagreb, 645.
- BOGNAR, A., SALETTO-JANKOVIĆ, M. (1994.): *Geomorfološke značajke otoka Žirja s arhipelagom*, Žirajski libar, br. 1, Šibenik, 169-182.
- CIFRIĆ, I. (2001.): *Ruralni metabolizam*, Socijalna ekologija, vol. 10, br. 1-2, Zagreb, 27-40.
- ČOLAK, N. (1962.): *Naše ribarstvo do pada Mletačke Republike*, Pomorski zbornik I, (jubil.), IHEN JAZU u Zadru, Zagreb, 393-438.
- DEFILIPPIS, J. (2001.): *O gospodarskom razvoju hrvatskih otoka*, Sociologija sela, vol. 39, br. 1-4, Zagreb, 83-95.
- DUPLANČIĆ LEDER, T., UJEVIĆ, T., ČALA, M. (2004.): *Coastline lengths and Areas of Islands in the Croatian Part of the Adriatic Sea determined from the Topographic Maps at the scale of 1 : 25 000*, Goadria, vol. 9, br. 1, Zadar, 5-32.
- ETEROVIĆ, I. (1994.): *Posebnosti zdravstvene zaštite na otocima*, Društvena istraživanja, vol. 3, br. 4-5 (12-13), Zagreb, 467-484.
- FIJO, O. (1954.): *Pomorstvo zadarsko-šibenske regije u drugoj polovici XIX. stoljeća*, Radovi Instituta JAZU u Zadru, br. 1, Zagreb, 257-275.
- FILIP, A. R. (1959.): *Kretanje stanovništva zadarskih otoka, I. dio*, Radovi Instituta JAZU u Zadru, vol. 4-5, Zadar, 279-318.
- FILIP, A. R. (1959.): *Kretanje stanovništva zadarskih otoka, II. dio*, Radovi Instituta JAZU u Zadru, vol. 6, Zadar, 137-178.
- FRIGANOVIĆ, M. (1953.): *Žirje – Prilog poznavanju fiziogeografskih osobina*, Geografski glasnik, vol. 14-15, Zagreb, 87-98.
- FRIGANOVIĆ, M. (1955a): *Žirje u našoj prošlosti*, Šibenska revija, vol. 3, Šibenik, 37-39.
- FRIGANOVIĆ, M. (1955b): *Stanovništvo Žirja – Prilog poznavanju demografije naših otoka*, Geografski glasnik, vol. 16-17, Zagreb, 103-106.
- FRIGANOVIĆ, M. (1962.): *Suvremeni geografski problemi naših otoka*, Geografski horizont, vol. VIII, br. 1-2, Zagreb, 30-41.
- FRIGANOVIĆ, M., ŠTERC, S. (1981.): *Otok Žirje – Primjer depopulacije, degradacije i inovacije života na malom otoku*, Geografski glasnik, vol. 43, Zagreb, 152-157.
- FRIGANOVIĆ, M. (1990.): *Demogeografija*, Školska knjiga, Zagreb.
- FRIGANOVIĆ, M. A. (2001.): *O demografskoj problematici hrvatskih otoka na Jadranu*, Sociologija sela, vol. 39, br. 1-4, Zagreb, 37-59.
- GRGIĆ, M. (1971.): *Benediktinski samostan u Vrani*, Radovi Instituta JAZU u Zadru, br. 18, Zadar, 193-206.
- GUNJAČA, Z. (1978.): *Arheološki spomenici otoka Žirja*, Pisma s otoka – Glasilo Društva za unapređivanje Zlarina, br. 7, Šibenik, 15-16.
- GUNJAČA, Z. (1985.): *Otok Žirje, Gradina – Kasnoantička utvrda (I)*, Arheološki pregled, vol. 26, Ljubljana, 185.
- GUNJAČA, Z. (1986.): *Kasnoantička fortifikacijska arhitektura na istočnojadranskom priobalju i otocima*, Obrambeni sistemi u praistoriji i antici na tlu Jugoslavije – Referati XII kongresa Arheologa Jugoslavije, Materijali XXII, Novi Sad, 124-134.
- GUNJAČA, Z. (1987.): *Otok Žirje, Gradina – Kasnoantička utvrda (II)*, Arheološki pregled, vol. 28, Ljubljana, 144-147.
- HRŽENJAK, J. (1983.): *Društvena struktura naselja u SR Hrvatskoj*, Zagreb.
- IKICA, M. (1962.): *Ratna mornarica Jugoslavije 1918-1941*, Pomorski zbornik, vol. I, IHEN JAZU u Zadru, Zagreb, 649-670.

- IVEKOVIĆ, Č. M. (1927.): *Žirje*, Starohrvatska prosvjeta, br. 1, Zagreb, Knin, 45-59.
- JALŽIĆ, B. (1994.): *Jama Gradina na otoku Žirju*, Žirajski libar, br. 1, Šibenik, 44-47.
- KALE, B. (1994.): *Prinos raspravi o prostornom planu otoka Žirja*, Žirajski libar, br. 1, Šibenik, 246-256.
- KALE, J. (1994.): *Sklop bunja u Samogradu na otoku Žirju*, Žirajski libar, br. 1, Šibenik, 220-246.
- KORENČIĆ, M. (1979.): *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske, 1857-1971.*, Djela JAZU, knjiga 54, Zagreb.
- KOS, L. (1962.): *O novom saobraćajnom povezivanju naših otoka s kopnom*, Radovi Instituta JAZU u Zadru, br. 18, Zadar, 477-499.
- KOS, L. (1971.): *Pašmanski kanal – njegova uloga i značenje za Vranu*, Pomorski zbornik, vol. I, IHEN JAZU u Zadru, Zagreb, 901-921.
- KRMPOTIĆ, Lj. (1997.): *Spon, Adam, Cassas i Lavallée u Hrvatskoj*, Nakladni zavod Hrvatski zapisnik, Hannover – Čakovec.
- LAJIĆ, I. (1992.): *Stanovništvo dalmatinskih otoka: povijesne i suvremene značajke depopulacije*, Consilium i Institut za migracije i narodnosti, Zagreb.
- LAJIĆ, I., NEJAŠMIĆ, I. (1994.): *Metodološke osobitosti demografskog istraživanja hrvatskog otočja*, Društvena istraživanja, vol. 3, br. 4-5 (12-13), Zagreb, 381-396.
- LAJIĆ, I. (1995.): *Utjecaj novijeg iseljavanja na demografski razvitak jadranskih otoka*, Migracijske teme, vol. 11, br. 1, Zagreb, 89-116.
- LAJIĆ, I. (1997.): *Suvremena demografska problematika jadranskih otoka*, u: Nacionalni program razvitka otoka, Ministarstvo obnove i razvitka, Zagreb, 13-32.
- LAJIĆ, I., PODGORELEC, S. i BABIĆ, D. (2001.): *Otoci – Ostati ili otići? Studija o dnevnoj cirkulaciji sa šibenskih otoka*, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb.
- MAGAŠ, D. (1996.): *Croatian Islands – Main Geographical and Geopolitical Characteristics*, Goadria, vol. 1, Zadar, 5-16.
- MAGAŠ, D., FARIČIĆ, J. (2000.): *Geografske osnove razvitka otoka Ugljana*, Goadria, vol. 5, Zadar, 49-92.
- MAGAŠ, D., BRKIĆ, J., FARIČIĆ, J. (2000.): *New geographic Concepts of Developing Tourism on the Small Croatian Islands*, u: Conditions of the Foreign Tourism Development in Central and Eastern Europe, vol. 6, Wrocław, 239-269.
- MAGAŠ, D., FARIČIĆ, J. (2002.): *Problemi suvremene socio-geografske preobrazbe otoka Oliba*, Goadria, vol. 7, br. 2, Zadar, 35-62.
- MARČIĆ, L. (1930.): *Zadarska i šibenska ostrva*, Srpski etnografski zbornik: Naselja i poreklo stanovništva, knjiga 26, Beograd, 509-592.
- MIKAČIĆ, V. (1987.): *Demografska kretanja na jadranskim otocima – suvremeno stanje i perspektive*, Pomorski zbornik, vol. 25, Rijeka, 57-73.
- MIKAČIĆ, V. (1994.): *Otočni turizam Hrvatske*, Društvena istraživanja, vol. 3, br. 4-5 (12-13), Zagreb, 517-529.
- MIŠKIĆ, R. (1994.): *Žirje, vjekovno neosvojivi razarač*, Žirajski libar, br. 1, Šibenik, 294-311.
- MONTANA, M. (1987.): *Društveno-ekonomski razvoj jadranskih otoka*, Pomorski zbornik, knjiga 25, Rijeka, 75-100.
- MONTANA, M. (1994.): *Ekonomija malih razmjera u otočnom razvoju*, Društvena istraživanja, vol. 3, br. 4-5 (12-13), Zagreb, 531-546.
- Nacionalni program razvitka otoka*, Ministarstvo razvitka i obnove, Zagreb, 1997.
- NEJAŠMIĆ, I. (1991.): *Depopulacija istočnojadranskih otoka i izumiranje kao moguća demografska perspektiva*, Migracijske teme, vol. 1, Zagreb, 77-99.
- NEJAŠMIĆ, I. (1998.): *Croatian Islands: the Role of Demographic Features in Tourism Development*, Hrvatski geografski glasnik, vol. 60, Zagreb, 17-30.
- Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*, Zagreb, 1974.
- PANDŽA, M. (2003.): *Flora of the island of Žirje and the small islands around it (eastern Adriatic coast, Croatia)*, Acta Botanica Croatica, vol. 62, br. 2, Zagreb, 115-139.
- PETER, F. (1834.): *Compendio geografico della Dalmazia*, Zadar, 1834.

- ROGIĆ, I. (1994.): *Hrvatski otoci: sjećanje na pet razvojnih ograničenja*, Društvena istraživanja, vol. 3, br. 4-5 (12-13), Zagreb, 437-447.
- Peljar za male brodove*, Drugi dio, Hrvatski hidrografski institut, Split, 2003.
- SKOK, P. (1950.): *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, I. i II. dio, Jadranski institut JAZU, Zagreb.
- SIROVICA, D. (1994.): *Neki uzroci stagnacije poljoprivrede u žirjanskom polju*, Žirajski libar, br. 1, Šibenik, 194-201.
- SMOLJANOVIĆ, M., SMOLJANOVIĆ, A., NEJAŠMIĆ, I. (1999.): *Stanovništvo hrvatskih otoka*, Zavod za javno zdravstvo – Podružnica Split, Split.
- SOLDO, J. A. (1973.): *Agrarni odnosi na otoku Žirju od XII do XIX stoljeća*, Građa za gospodarsku povijest Hrvatske, knjiga 16, JAZU, Zagreb.
- STRAŽIČIĆ, N. (1987.): *Prirodno-geografske značajke kao poticajni i ograničavajući faktori razvoja jadranskih otoka*, Pomorski zbornik, knjiga 25, Rijeka, 39-55.
- STIPERSKI, Z., MALIĆ, A., KOVAČEVIĆ, D. (2001.): *Međuzavisnost dostupnosti, gospodarstva i revitalizacije hrvatskih otoka*, Sociologija sela, vol. 39, br. 1-4, Zagreb, 153-168.
- ŠIMEK-ŠKODA, K. (1989.): *Žirje*, Pomorska enciklopedija, vol. VIII, JLZ, Zagreb, 645.
- Ustav Republike Hrvatske*, pročišćeni tekst, Narodne novine 41/2001.
- WERTHEIMER-BALETIĆ, A. (1999.): *Stanovništvo i razvoj*, Biblioteka Gospodarska misao, Mate, Zagreb.
- Zakon o otocima*, Narodne novine, 34/1999.

IZVORI

- CORONELLI, V. M. (1688.), *Contado di Zara*, Venezia (Znanstvena knjižnica u Zadru, Sign. 212162 S-2).
- Broj rođenih i broj umrlih od 1980. do 2001.*, Vitalna statistika DZS, Tablogrami, Zagreb, 1980.-2003.
- Popis stanovništva i stanova 1971.*, Stanovništvo prema polu i starosti, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1973.
- Popis stanovništva i stanova 1971.*, Stanovi, Nastanjenost, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1972.
- Popis stanovništva i stanova 1971.*, Stanovi, Stanovi za odmor i rekreaciju, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1973.
- Popis stanovništva i stanova 1971.*, Stanovništvo, Poljoprivredno stanovništvo, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1973.
- Popis stanovništva i stanova 1971.*, Stanovništvo, Delatnosti, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1974.
- Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981.*, Usporedni pregled broja stanovnika i domaćinstava 1948., 1953., 1961., 1971., 1981. i stanova 1971. i 1981., Tabela 193, Savezni ured za statistiku, Beograd, 1986.
- Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujak 1991.*, Aktivno stanovništvo u zemlji koje obavlja zanimanje, prema području djelatnosti po naseljima, dokumentacija 885, godina 1992., Državni zavod za statistiku, Zagreb, 1994.
- Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujak 1991.*, Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima, dokumentacija 882, godina 1992., Državni zavod za statistiku, Zagreb, 1994.
- Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001.*, Stanovništvo prema aktivnosti i spolu, po naseljima (posebno izdanje), Državni zavod za statistiku, Zagreb 2003.
- Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001.*, Poljoprivredno stanovništvo prema aktivnosti i spolu, po naseljima (posebno izdanje), Državni zavod za statistiku, Zagreb 2003.
- Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001.*, Stanovi prema načinu korištenja, po gradovima-općinama, (posebno izdanje), Državni zavod za statistiku, Zagreb 2003.

Popis stanovništva 2001., Državni zavod za statistiku RH, <http://www.dzs.hr/>, rujan 2004.

Promet turista u primorskim gradovima općinama, Dokumentacija 1028/1996., 1056/1997., 1079/1998., 1105/1999., 1135/2000., 1163./2001., 1196/2002. i /2003., Državni zavod za statistiku, Zagreb, 1997.-2004.

Razvedenost obale i otoka Jugoslavije, Hidrografski institut JRM, Split, 1955.

RAČKI, F. (1877.): *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam*, Zadar, 51-53.

SUMMARY

Josip Faričić, Damir Magaš: Contemporary socio-geographic issues of small Croatian islands – the example of Žirje Island, Croatia

On the basis of field research, analysis of the statistical spatial data and correlation with the existing literature the authors tried to present the basic features of socio-economic transformation of Žirje Island in Šibenik archipelago. The aim of this paper is to point out the contemporary socio-economic processes and changes of insular landscape. The results of this analysis should at least partially help defining optimal guidelines for social improvements of Žirje Island, which could contribute to stopping the extremely negative demographic and economic trends present in this part of the Croatian insular area.

Small Croatian islands, especially the remoter ones, are affected by extreme socio-economic transformation that completely changes traditional way of life on the island and insular landscape that has been formed for centuries. Žirje Island is an extreme example of depopulation on Croatian islands that penetrates deeply in all spheres of life. Contemporary demographic trends lead toward complete extinction of the insular population, and without that population it will be impossible to realize even the most necessary measures for reviving the socio-economic structure. No baby has been born on the island since 1988, the old population dominates and due to biological reasons the population number is decreasing. The old population cannot react to possible innovation impulses that would contribute to creating a positive environment for the revival of the insular economy. It is obvious that the only population policy measure is immigration to the island, but, in order to encourage that, it is inevitable to create the basic preconditions for achieving it (e.g. minimize the resistance of the local people toward newcomers, enable buying or long-term leasehold of the land etc.).

Several decades long presence of the military troops of Yugoslav army speeded up the erosion of the insular economy. Large part of the island was inaccessible to the local people, and the development of tourism was restrained, although tourism is the only economic activity that could encourage positive socio-economic trends on the islands. However, during Serbian aggression on Croatia the military equipment on the island was used for the defense of Šibenik and Croatia.

The most important economic processes are deagrarization and abandoning of fishing, which were traditionally the most important economic activities of the population on the island. Agrarian overpopulation and low level of agriculture development could not ensure enough incomes. The agriculture stagnated, and then it was completely ruined due to small estates, particularly in Žirje field, which is the most valuable agricultural area among all Šibenik islands, but also due to the use of primitive agro techniques. Along with the increase of living standard and urban influence from the mainland, the need of the local population for basic infrastructure grew, but they were restrained by traffic isolation and lack of drinking water. During the first emigrational waves the labour force emigrated abroad and after the Second World War they mostly emigrated to Šibenik, Vodice, Split and other Croatian cities, but also to other federal states of former Yugoslavia. Emigration was induced by needs for schooling, but lately it has also been induced by different needs of younger population to be included into modern social trends, as these needs cannot be satisfied on the island.

Socio-economic changes had a great influence on transformation of rural landscape on the island. Former pastures and agricultural areas on terraces slopes as well as the main field are overgrown by grass, maquis vegetation and small forests of allochthonous Aleppo pine. The overgrown pieces of land prevent the access to agricultural areas and block the paths. As a result, many parts of the island are inaccessible, and there are chances for the fires to destroy the landscape.

The change of the main function of the islands is evident. Namely, Žirje Island has started losing its traditional role of an area for permanent habitation, growing typical Mediterranean cultures (olives, vine) and practicing traditional activities and crafts (fishery, various small crafts), so today this island has become seasonally inhabited place, usually used for spending leisure time. Building on the island is extensive – from 1971 until 2001 the number of housings doubled. The newer buildings are mostly erected by the sea in Muna cove, Mikavica cove and Koromašna cove, and partly in other coves on the island. This uncontrolled and uncoordinated building has been destroying the most valuable resource of the island – the area by the sea. Lately, the existing housing objects have been used for the development of tourism on the island, which is probably the only economic activity that could reverse the present negative demographic and economic situation on the island. There are certain plans for building larger tourist infrastructure, especially a big marina in Vela Stupica cove, but there is a conflict of interests between the local community and the state, because the state wants to take control over the attractive coastal zone that encircles the former military zone in Zvizdulja area. However, the extensive expansion of tourism could have negative effects. The local population has taken the initiative to proclaim Stupica, southwestern part of the island, protected landscape in order to protect the environment in this area, which is potentially the most endangered part of the island.

Ecologic association "Žir" has undertaken different actions in order to make Žirje area more attractive for the local population and promote it into a desirable tourist destination. The association promotes the rich cultural and historical heritage, particularly the remains of two forts (Gradina and Gustrina) from late Antiquity, then sacral objects and drystone walls, but it also supports building of pathways and bicycle tracks, cleaning of a big pond in the field etc. These efforts could serve as a good example for local communities on other small islands as so much can be done in cooperation with the local people and so make the life on the island more pleasant and more attractive.